

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte

Pirmsskolas izglītības skolotājs

Darja Kaiguna

**BĒRNU AGRESIJA UN TĀS NOVĒRŠANAS IESPĒJAS
PIRMSSKOLĀ VECĀKAJĀ PIRMSSKOLAS VECUMĀ**

Kvalifikācijas darbs

Darba vadītājs

Profesore

Akadēmiskais

amats

Dr.psych.

Zinātniskais

akadēmiskais

grāds

Tija Zīriņa

Vārds, uzvārds

Paraksts

RĪGA 2018

ANOTĀCIJA

Kvalifikācijas darbs „Bērnu agresija un tās novēršanas iespējas pirmsskolā vecākajā pirmsskolas vecumā”

Darba autore: Darja Kaiguna

Zinātniskā darba vadītājs: Prof. Tija Zīriņa

Darba apjoms: 51 lpp, 5 tabulas, 13 attēli, 47 literatūras avoti, 2 pielikumi.

Pētījuma mērķis: teorētiski pētīt un empīriski pamatot bērnu agresīvas uzvedības novēršanas iespējas vecākajā pirmsskolas vecumā.

Hipotēze: Agresijas novēršanas paņēmieni vecākajā pirmsskolas vecumā būs sekmīgi, ja pedagogs ikdienas darbā izmantos daudzveidīgas rotaļas, kuru ietvaros veicinās bērnu savstarpējo mijiedarbību un rosinās bērnus izteikt savas domas, izjūtas, pārdzīvojumus.

Lai sasniegtu minēto mērķi un pārbaudītu hipotēzi, darba teorētiskajā daļā apkopotas dažādas teorijas par agresijas jēdziena, skatītas bērnu attīstības likumsakarības pētījuma kontekstā, kā arī izvirzīti iespējamie metodiskie paņēmieni agresijas mazināšanai pirmsskolas pedagoģiskā procesa ietvaros.

Teorētiskajā daļā apskatīts skaidrojums pedagogu un psihologu teorijās, kā arī bērnu attīstības likumsakarību raksturojums vecākajā pirmsskolas vecumā pētāmās problēmas kontekstā.

Praktiskajā daļā veikts pētījums, balstoties uz bērnu novērošanu un pirmsskolas skolotāju anketēšanu. Noteiktas galvenās problēmas pētījuma kontekstā, analizēti izmantojamie paņēmieni pedagoģiskā procesā un noslēgumā izstrādāti ieteikumi pirmsskolas skolotājiem par iespējam mazināt pirmsskolas vecuma bērnu pirmsskolas pedagoģiskajā procesā.

Atslēgas vārdi: agresija, pirmsskola, agresijas mazināšana, vecākais pirmsskolas vecums.

ABSTRACT

Qualification paper: Child Aggression and Opportunities for its Prevention in the Senior Preschool Age at Preschool

Author of the paper: Darja Kaiguna

Scientific supervisor of the paper: Prof. Tija Ziriņa

Composition of the paper: 51 pages, 5 tables, 13 figures, 47 literature sources used and 2 annexes.

Objective of the research: To study theoretically and justify empirically the opportunities for the prevention of aggressive behaviour in children of the senior preschool age.

Hypothesis: The techniques of aggression prevention in the senior preschool age will be successful if the teacher uses diverse games in daily work, which will promote children's interaction with each other and encourage them to express their thoughts, feelings and emotional experiences.

In order to achieve the objective set and test the hypothesis, the theoretical part of the paper summarises various theories about the concept of aggression, deals with the patterns of children's development in the context of the research and proposes possible methodological techniques for reducing aggression within the preschool pedagogical process.

The theoretical part deals with the explanations contained in theories of pedagogues and psychologists, as well as the description of the patterns of children's development in the senior preschool age in the context of the problem researched.

The practical part describes the study which has been carried out based on children's observation and questionnaire survey of preschool teachers. Main problems in the context of the study have been identified, the techniques used in the pedagogical process have been analysed and, to conclude the paper, recommendations have been developed for preschool teachers about the opportunities to reduce aggressive behaviour in children of the senior preschool age within the pedagogical process.

Keywords: aggression, preschool, aggression reduction, senior preschool age.

SATURS

Ievads.....	5
1. Agresijas mazināšanas iespēju vecākā pirmsskolas vecuma bērniem teorētiskie aspekti	7
1.1. Agresijas jēdziens un veidi	7
1.2. Agresijas izpausmes un cēloņi pirmsskolas vecuma bērniem	12
1.3. Vecākā pirmsskolas vecuma bērnu raksturojums pētījuma kontekstā.....	17
1.4. Pedagoģiskā procesa organizācijas īpatnības agresīvas uzvedības mazināšanai	23
2. Agresijas mazināšanas iespēju izpēte vecākā pirmsskolas vecuma grupā.....	28
2.1. Pētījuma organizācijas metodoloģija	28
2.2. Pirmsskolas skolotāju aptaujas rezultātu analīze	30
2.3. Pētījuma dalībnieku raksturojums un pastāvošo agresijas problēmu analīze	33
2.4. Pētījuma gaita un rezultātu analīze	34
2.5. Ieteikumi pirmsskolas skolotājiem	37
Secinājumi	48
Izmantotās literatūras un avotu saraksts	50
Pielikumi.....	53

IEVADS

Agresijas un ar to saistītas vardarbības problēma ir multidisciplināra un ietver sevī plašu teorijas klāstu, jau sākot ar Z. Freida darbiem, kurš agresiju uzskatīja par vienu no cilvēka dabiskiem instinktiem, lai arī atzīstot, ka agresīva uzvedība pieaugušam cilvēkam galvenokārt ir saistīta ar bērnībā gūtām psiholoģiskām traumām (Freids, 1998). Dažādi autori vardarbības jēdzienu traktē nedaudz atšķirīgi, tāpat nav arī vienprātības par tās izcelsmes dabu, taču neapstrīdams fakts ir tas, ka vardarbība ir degradējoša un visās savās izpausmēs uzlūkojama kā sabiedrības problēma. Tas labi atklājas neskaitāmās publikācijās Internetā, kur tiek atspoguļota mūsdienu skolēnu vardarbība pret dzīvniekiem, pret saviem vienaudžiem, pret skolotājiem un citiem pieaugušajiem.

Tomēr, ja agrāk šis fenomens vairāk skāra pusaudžu periodu, tad mūsdienās var runāt par arvien agrāku vecumu, un pēdējos gados padziļināti tiek pētīta jau pirmsskolas vecuma bērnu agresijas tēma.

Pirmsskolas vecums ir ļoti nozīmīgs bērna attīstības periods. Šis sensitīvais vecums ietekmē potenciālās iespējas, kā arī bērna attīstības iespējas. Tas ir tā saucamais bērna personības kodols, kad sāk veidoties un pilnveidoties apzināti priekšstati, vērtības un sazināšanās prasmes ar apkārtējo pasauli un cilvēkiem.

Sabiedrībai attīstoties, veidojas nepieciešamība izaudzināt progresīvu, zinošu, stabilu un neatkarīgu jaunatni, bet, politiskajai, ekonomiskajai, sociālajai situācijām svārstoties, tas veicina negatīvu ietekmi uz pirmsskolas vecuma bērna attīstību. Veidojas domstarpības starp sabiedrības prasībām un bērna iespējām, līdz ar ko rodas manāmi uzvedības traucējumi. Pedagogu un profesionāļu priekšā top problēma – risināt uzvedības traucējumus, kā arī iemācīt bērnam kontrolēt savu uzvedību, iemācīt attīstīt savas iemaņas, pozitīvi ietekmējot bērna labklājību jau no pirmsskolas vecuma.

Zinātniskajā literatūrā visbiežāk darbs ar agresīviem bērniem tiek atstāts psihologu darbības laukā, tomēr problēma ir saistīta ar to, ka pirmie, kuri saskaras ar bērna agresijas mazināšanas nepieciešamību, ir pirmsskolu pedagogi. Metodiskajā literatūrā biežāk tiek aplūkotas daudzveidīgas terapeitiskas metodes, kuras ne vienmēr ir piemērotas pedagoģiskajam darbam, kas rada nepieciešamību adaptēt šīs metodes, pielāgot mūsdienu pirmsskolas pedagoģiskajam procesam. Dotais apstāklis pamatoja šī pētījuma temata izvēli un tā aktualitāti.

Pētījuma objekts: pedagoģiskais process pirmsskolā.

Pētījuma priekšmets: bērnu agresīvās uzvedības izpausmes.

Pētījuma mērķis: teorētiski pētīt un empīriski pamatot bērnu agresīvas uzvedības novēršanas iespējas vecākajā pirmsskolas vecumā.

Hipotēze: Agresijas novēršanas paņēmieni vecākajā pirmsskolas vecumā būs sekmīgi, ja pedagogs ikdienas darbā izmantos daudzveidīgas rotaļas, kuru ietvaros veicinās bērnu savstarpējo mijiedarbību un rosinās bērnus izteikt savas domas, izjūtas, pārdzīvojumus.

Pētījuma uzdevumi:

1. Analizēt pedagogu un psihologu teorētiskās atziņas par agresijas fenomenu un izpausmēm vecākajā pirmsskolas vecumā;
2. Apkopot pirmsskolas skolotāju pieredzi pētāmās problēmas risināšanā;
3. Veikt pētījumu par bērnu agresīvas uzvedības novēršanas iespējām vecākajā pirmsskolas vecumā.
4. Izstrādāt priekšlikumus pedagogiem bērnu agresīvas uzvedības novēršanai vecākajā pirmsskolas vecumā.

Pētījuma metodes:

- Teorētiskās:
- Empīriskās: novērošana, aptauja, pedagoģiskā izmēģinājumdarbība.

Pētījuma bāze: pētījums tika veikts Pirmsskolas izglītības iestāde X. Pētījumā piedalījās 15 bērni vecumā no 5 līdz 6 gadiem, no kuriem bija 9 meitenes un 6 zēni, un 17 pirmsskolas pedagogi.

Pētījuma periods: pētījums norisinājās no 2017. gada septembra līdz 2018. gada janvārim.

1. AGRESIJAS MAZINĀŠANAS IESPĒJU VECĀKĀ PIRMSSKOLAS VECUMA BĒRNIEM TEORĒTISKIE ASPEKTI

Agresivitāte, bērna un cilvēku kopumā agresijas fenomens mūsdienās interesē ne tikai psihologus un psihoterapeitus, bet arī vairāk arī pedagogus. Pats par sevi agresijas fenomens nav nekas jauns un tas dažādās teorijās tiek aplūkots jau sen, taču pēdējā laikā agresijas tēmai tiek pievērsta liela uzmanība bērna audzināšanas, indivīda attīstības kopveseluma sekmēšanas kontekstā.

Pati par sevi agresija lielākoties nav atdalāma no vardarbības izpratnes. Agresijai ir vairāk emocionāla būtība, tā vietā vardarbības terminā jau tiek lietots vārds “darbība”. Vardarbība un agresija tiek apskatīti vienā kontekstā, jo ir neatdalāmi viens no otra. Lai iedziļinātos darba tēmas izprašanā un aktuālas informācijas analīzē, darba autore ir izmantojusi vairāku autoru apkopotus rakstus par agresijas jēdzienu, tās izcelsmes teorijām, kā arī tās veidiem. Tāpat temata atklāšanai nepieciešams skatīt vecākā pirmsskolas vecuma bērnu attīstību pētījuma kontekstā, kas ļautu noslēgumā noteikt tās pieejas, kas ir pieejamas pirmsskolas pedagoģiskajā procesā, nodalot to no specifiskām psiholoģiskām terapijas metodēm.

1.1. Agresijas jēdziens un veidi

Zinātniskajā literatūrā nākas saskarties ar diviem jēdzieniem – agresija un agresivitāte, turklāt nereti tie tiek lietoti kā sinonīmi, lai gan šie jēdzieni ir jāšķir. Agresivitāte ir „psihiska gatavība agresīvai rīcībai, tieksme uz asu, agresīvu uzvedību” (Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca, 2000, 8). Tādējādi agresivitāti var aplūkot kā cilvēka īpašību, gatavību uz agresīvu uzvedību kā reakciju uz ārēju iedarbību. Savukārt agresija uzlūkojama destruktīva uzvedība, uzbrukums (Psiholoģijas vārdnīca, 1999, 7).

M.V. Berkovits agresiju definē kā jebkuru uzvedības formu, kura ir tendēta uz to, lai nodarītu kādam fizisku vai psiholoģisku kaitējumu. Agresijas termina skaidrojums iekļauj personības iezīmes, kas ietver destruktīvās tendences (subjekta-subjekta attiecībās). Destruktīvais cilvēka komponents ir vajadzīgs cilvēka darbības īstenošanā, t.sk. personīgās prasības veido vajadzību tikt galā ar problēmām, pārvarēt šķēršļus un uztvert konkurenci. Destruktīva cilvēka personības daļa ir vajadzīga cilvēkam, lai pārvarētu šķēršļus un sasniegtu mērķus – tāpat pretdarboties visiem tiem procesiem, kuri var negatīvi ietekmēt cilvēka attīstību.

Cilvēka personības agresijas trūkums bieži vien izpaužas kā pasivitāte, vadāmība utt. (Berkowitz, 2002).

Teorētiskajā literatūrā izdalāmas vairākas teoriju grupas, katra no tām par galveno cēloni uzlūko citu aspektu. Daži psihologi uzskata, ka galvenais iemesls ir frustrācija, citi domā, ka agresija veidojas kā iemācīta, sociāli akceptēta uzvedības forma. Biologi savukārt agresiju uzlūko kā iedzimtu instinktu (Psiholoģijas vārdnīca, 1999, 7). Kopumā varētu izdalīt četras galvenās teoriju grupas:

- Bioloģiskā teorija
- Psihoanalītiskā pieeja.
- Frustrācijas teorija.
- Sociālās iemācīšanas teorija (Дебора, 1994).

Bioloģiskā teorija. Bioloģiskā pieeja agresijas iedabu saista ar gēnu ietekmi (Osborn, West, 1979) vai ar hormonu ietekmi (Archer, 1988). Dž. Arčers norāda, ka augstāka agresija vīriešiem ir saistīta ar dzimumhromosomu un hormonu ietekmi. Vīriešu asinīs ir 10 reizu vairāk testosterona, kas nosaka ne tikai sekundārās dzimum pazīmes, bet arī spontānu agresivitāti, ka arī noslieci uz dominēšanu. Testosterona saikne ar antisociālu uzvedību īpaši izpaužas jauniem vīriešiem ar zemāku izglītības līmeni, kas liecina arī par vides ietekmi (Archer, 1988).

L. Berkovics papildina, ka ģenētiskā iedzimtība nosaka tikai kriminālu tendenču attīstības potenciālu. Šis potenciāls realizējas tikai atbilstošos audzināšanas un apkārtējās vides ietekmes apstākļos (Берковиц, 2001). Tādējādi, neraugoties uz agresijas bioloģisko izcelsmi, tomēr zinātnieki atzīst, ka ļoti būtiska ir tieši vides ietekme.

Jaunu skanējumu šī tēma ieguva pateicoties etologam K. Lorencam, kurš uzskatīja, ka agresīvais instinkts ieguva savu nozīmi cilvēka evolūcijā, progresā, izdzīvošanā un adaptācijā. Bet, attīstoties zinātniski-tehniskajai nozarei, tas apsteidza bioloģisko un psiholoģisko cilvēka nobriešanu, kas noveda līdz tam, ka samazinājās agresijas izpausmes bremsēšanas līmenis. Kā rezultātā negatīvā enerģija izlaužas uz āru. Citādāk iekšējā negatīvā enerģija un trauksme veido "spiedienu" organismā, līdz novedīs līdz nekontrolētai uzvedībai (Лоренц, 1994, 272).

Psihoanalītiskā pieeja. Šīs pieejas autors ir Z. Freids. Viņš uzskatīja, ka cilvēkā eksistē 2 visspēcīgākie instinkti – seksuālais (libido) un nāves instinkts (tanatus). Tā Z. Freids uzsvēra to, ka visu cilvēku uzvedība ņem savu sākumu no libido, dzīves instinkta, kura enerģija ir vērsta uz veidošanu, sintēzi, saglabāšanu. Šajā kontekstā agresija tika uzskatīta, ka blakusprodukts seksuālās, mīlestības enerģijas bloķēšanas dēļ. Enerģija balstās uz naidu, vardarbību, agresiju, skaudību utt. Agresija, kas vērsta uz citiem, pēc Z. Freida viedokļa ir nekas cits kā konflikts starp pašdestrukciju un pašsaglabāšanos, tādā veidā tiek nodrošināts tas, ka agresija tiek izlaista apkārtējā pasaulē un vērsta uz citiem (Freids, 2007).

Sasaistot agresiju ar noteiktām seksuālās attīstības stadijām, Z. Freida skatījumā orālās stadijas fiksācija var novest pie tā, ka tas var veidot tādas agresīvās iezīmes kā sarkasma un baumu veidošanās tieksmi. Anālās stadijas fiksācija – stūrgalvības veidošanās, kas var pāriet atriebībā un dūsmās (Freids, 2007).

Lai arī ne visi zinātnieki un psihologi piekrita Z.Freida teorijai, tomēr atzina to, ka cilvēka uzvedību ietekmē instinkti, vienlaicīgi norādot, ka ne visu determinē fizioloģiskas jeb bioloģiskās vajadzības, bet arī sociālie konflikti. Saskaņā ar A.Adleru agresivitātei kā īpašībai ir liela nozīme cilvēka personības attīstībā un veidošanā, kas organizē cilvēka darbību (Ādler, 2001). Agresija tiek izprasta plašā pretstatu kontekstā: dzīve un nāve, tēze un antitēze, karš un miers. Universālā dzīvas matērijas iezīme ir cīņa par pirmo vietu, tieksme pēc pārākuma (Reņģe, 1999).

Cits psihoanalīzes pārstāvis E.Fromms (humānistiskās psihoanalīzes pārstāvis) izskatīja 2 būtiski atšķirīgus agresijas veidus – ir labdabīga agresija, kura ir vajadzīga cilvēka izdzīvošanai, kā arī otrs agresijas veids – ļaundabīga agresija, kura balstīta cietsirdībā un destrukcijā, kuru ietekmē dažādi psiholoģiski un sociāli faktori (Reņģe, 1999).

Vēlākos pētījumos Z. Freids sākot nosliekties uz to, ka agresīva uzvedība uzlūkojama kā neiroze, kas veidojas, saskaroties ar agresiju no vecāku puses agrā bērnībā (Freids, 1998). Būtībā šīs atziņas kļuva par stimulu frustrācijas teoriju attīstībai.

Frustrācijas teorija (homeostātiskais modelis) ir izveidojusies kā iepriekšējās koncepcijas pretstats. Agresīva uzvedība tiek uzskatīta kā situatīva nevis evolūcijas iespaidota uzvedība. Kā teorijas pamatlicējs tiek uzskatīts Dž.Dollards. Saskaņā ar viņa uzskatiem agresija nav tieksme, kas veidojas organismā, bet frustrācijas sekas, reakciju kopums uz to (reakcija uz frustrāciju). Teorija izskata to, ka:

- Agresija vienmēr ir frustrācijas sekas,
- Frustrācijai vienmēr seko agresija,
- Teorijas pamatā ir 4 iezīmes – agresija, frustrācija, bremzēšana un aizvietošana (Frustrācijas-Agresijas hipotēze, 2017).

4 teorijas iezīmes:

1. Agresija – tas tiek izprasts kā tieksme nodarīt pāri citam ar savām darbībām. Akts, ar kura palīdzību mērķtiecīgi tiek nodarīts pāri citam organismam.
2. Frustrācija veidojas, kad parādās šķērslis, lai sasniegtu noteiktu reakciju. Frustrācijas lielums ir atkarīgs no motivācijas līmeņa, jo tas ir augstāks, jo lielāka ir frustrācija. Kā piemēru darba autore var pieminēt vecāku-pedantu, kas tiecas ieaudzināt bērnā tās pašas pedantiskās vēlmēs, bet ceļā uz mērķa sasniegšanu, ja bērns pretojas vecāku vēlmēm, tad

vecāki var saskarties ar frustrāciju, pēc kā seko agresijas akts – sarkasms, kliegšana un negatīvo emociju izrādīšana.

3. **Bremzēšana** – tendence aprobežot savas darbības, lai mazinātu negatīvo seku apjomu. Jebkura agresijas akta bremzēšana ir tieši proporcionāla gaidāmā soda spēkam. Jo tas ir lielāks un spēcīgāks, jo lielāks ir agresīvā akta bremzēšanas spēks. Piemēram, to var novērot tajos brīžos, kad bērns izdara kaut ko nepatīkamu (salauž lietu), gaidot sodu, viņš tiecas pamest istabu ar vecākiem, lai mazinātu soda sekas.
4. **Aizvietošana** – no nosaukuma var saprast, ka tā ir tieksme aizvietot vienu priekšmetu vai subjektu ar citu objektu vai subjektu. Pēc darba autora domām tas varētu izpausties ar to, ka bērns, nespējot neko pateikt vecākiem vai vecākajam brālim, saplēš viņu mīļāko marku kolekciju, sabojā kādu priekšmetu (Frustrācijas-Agresijas hipotēze, 2017).

Sociālās iemācīšanas teorija (biheivorālais modelis). Šī teorija iekļauj un vēsta par to, ka agresija ir nekas cits, ka iemācīšanās sekas socializēšanās gaitā. Iepazīšanās ar sociālajiem standartiem notiek ar novērošanas palīdzību. Liela ietekme arī ir sociālai attieksmei pret to. Teorija ir orientēta uz tēlu. Tēls šajā gadījumā tiek vērtēts kā masu iedarbības līdzeklis. Pateicoties tēlu darbībai ir iespējams izveidot noteiktu viedokli par kādu noteiktu tēmu. Darba autore var akcentēt uzmanību uz to, ka vecāku uzvedība var būt agresijas modeļa vietā, tāpēc dzīvē bieži vien ir sastopams fakts, ka agresīvajiem vecākiem ir agresīvi bērni. Tie uztver vecāku vērtību sistēmu, tāpēc pieņem to, kā rezultātā izaugot kļūst par tādu pašu (Frustrācijas-Agresijas hipotēze, 2017).

Dotās teorijas pamatlicējs ir A. Bandura, kurš uzskata, ka emocijas (iedzimtais faktors, reakcija uz ārējiem stimuliem) nav noteicošais faktors, kas izraisa agresiju. Ilgstošu pētījumu rezultātā viņš izveidoja savu sociālās iemācīšanās teoriju, saskaņā ar kuru agresija veidojas socializācijas procesā, novērojot atbilstošu darbības veidu un apgūstot to. A. Bandura pētīja cilvēka uzvedību, kas orientēta uz paraugu. Paraugš šajā gadījumā tiek aplūkots kā starp attiecību līdzeklis, kura ietekmē ir iespējama attiecību formēšanās. Tāpēc liela uzmanība tiek veltīta sākotnējo starpnieku ietekmei. Tie ir vecāki, kuri ar savu izturēšanos it kā netieši iemāca saviem bērniem agresīvu uzvedību. Jo biežāk cilvēks agresivitāti izmanto dažādu jautājumu risināšanā, jo vairāk šāds darbības veids nostiprinās viņa attiecībās ar cilvēkiem. Liela nozīme ir agresīvo darbību rezultātam. Ja subjektam tas ir veiksmīgs, tad akcents tiek likts uz motivāciju, bet šeit visas tiesības aizsargātas, jo neveiksmes gadījumā uz bremzēšanu. Nozīmīgs šīs teorijas elements ir sociālais vērtējums. Tā var būt uzslava vai rājiens. Pozitīvais vērtējums ir jebkurš stimul, kurš vai nu pastiprina reakciju vai notur tādā pašā līmenī. A. Bandura uzsver, ka liela nozīme ir pašvērtējumam, kas atkarīgs no iekšējās nepieciešamības ievērot morāles normas. Tāpēc līdzīgās situācijās agresijas vietā darbu vajag pārlasīt un rakstīt tomēr pašam subjektam, kurš var

izvēlēties pavisam citus darbības veidus, piemēram, atkāpšanos vai konstruktīvu problēmu risinājumu (Bandura, 2010).

No šāda viedokļa agresīvs uzvedības paraugi ir apgūstami socializācijas procesā, augot un attīstoties agresīvā vidē. A. Geste precīzi norāda, ka agresīva vide pieprasa pašapliecināšanos. Arī cilvēkiem piemīt vajadzība pašapliecināties un vispirms citu cilvēku vidū. Cilvēkam nav tik svarīgs, piemēram, jāņogu krūma vai zvirbuļa novērtējums. Vājuma izpausme agresīvā vidē obligāti tiks sodīta, bet visa cieņa un gods tiks atdots uzvarētājiem un varoņiem (Geste, 2004).

Tādejādi no vienas puses var runāt par iedzimtiem un bioloģiskiem faktoriem, no otras puses ļoti liela nozīme ir videi, kas var bremzēt vai stimulēt agresijas attīstību. Vides iedarbības spēks ir dažāds atšķirīgiem agresijas veidiem, kas rada nepieciešamību īsuma raksturot agresijas veidus.

Pēc formām visbiežāk iedala verbālo, fizisko un pastarpināto, savukārt pēc izcelsmes – reaktīvajā (izprovocētajā, uz ārējiem stimuliem reaģējošā) un proaktīvajā (to neprovocē ārējās vides apstākļi) (Psiholoģijas vārdnīca, 1999, 8).

A. Bassa skatījumā visas daudzveidīgās agresīvās darbības var aprakstīt trīs skalās: fiziskā – verbālā, aktīvā – pasīvā, tiešā – netiešā. To kombinācijas dod astoņas iespējamās kategorijas, kas ļauj sistematizēt lielāko daļu agresīvo darbību (sk. 1.tabulu) (Buss, 1961).

1.tabula.

Agresijas tipi pēc A. Bassa (Buss, 1961)

Agresijas tips	Piemēri
Fiziski aktīva tieša	Cilvēkam tiek sistis, sperts, viņš tiek ievainots ar roku spēku, izmantojot jebkuru ieroci
Fiziski aktīva netieša	Lamatu izlikšana, kāda algošana, lai algotā persona nodarītu fiziskus bojājumus vai iznīcinātu ienaidnieku
Fiziski pasīva tieša	Tiekšanās fiziski nepieļaut, ka otrs sasniedz vēlamo mērķi, piemēram, skrējējam paliek priekšā kāju
Fiziski pasīva, netieša	Atteikšanās izpildīt dotos uzdevumus, piemēram, bērns apguļas uz grīdas un šķietami nereaģē
Verbāli aktīva tieša	Lamāšanās, otra cilvēka pazemošana vārdiem
Verbāli aktīva netieša	Baumu, tenku izplatīšana, aprunāšana „aiz muguras”
Verbāli pasīva tieša	Atteikšanās runāt ar kādu cilvēku, mobings
Verbāli pasīva netieša	Atteikšanās sniegt paskaidrojumus savai rīcībai

Citos avots, analizējot agresijas formas, tiek norādīts, ka tā var būt destruktīva vai nedestruktīva. Nedestruktīva palīdz apmierināt savas vēlmes, sekmē mērķu sasniegšanu, kā arī adaptāciju. Tas ir pozitīvs mehānisms, kas sekmē konkurences uztveršanu un attīstīšanos, kā arī ietekmē problēmas risināšanas iespējas, savu interešu aizstāvēšanu utt. Destruktīva ir ne tikai

agresīva uzvedība, bet arī tieksme nodarīt pāri un gūt baudu un prieku no tā. Kā šādas uzvedības rezultāts ir agresīva uzvedība un emocionāla vai fiziska vardarbība (Kalil & Harris, 2003)

Tādējādi ir saprotams, ka agresijas jēdziens aptver ļoti daudzveidīgus iedarbības veidus. Bērnu agresijai ir savas īpatnības, kas rada nepieciešamību aplūkot to tuvāk.

Apkopjot nodaļa izklāstīto, var secināt:

- 1) Agresija ir destruktīva uzvedība, uzvedības forma, kas tendēta uz to, lai nodarītu kādam fizisku vai psiholoģisku kaitējumu.*
- 2) Agresijas fenomenu pēta biologi, psihologi un pedagogi. Izvirzās vairākas teoriju grupas, starp kurām jāmin bioloģiskā, psihoanalītiskā, frustācijas un sociālās iemācīšanās teorija.*
- 3) Visas daudzveidīgās agresīvās darbības var aprakstīt trīs skalās: fiziskā – verbālā, aktīvā – pasīvā, tiešā – netiešā. To kombinācijas dod astoņas iespējamās kategorijas, kas ļauj sistematizēt lielāko daļu agresīvo darbību.*

1.2. Agresijas izpausmes un cēloņi pirmsskolas vecuma bērniem

Pētot konkrēti pirmsskolas vecuma bērnu agresīvu uzvedību, tad I.Furmanovs to iedala divās formās:

- Socializētā,
- Nesocializētā (Фурманов, 1999).

Socializētās pieejas pamatā tiek pieņemts, ka bērniem nav psihisku traucējumu, kas varētu kļūt par agresijas cēloni (piemēram, šizofrēnijas vai autisma norise nereti saistāma ar agresīvas uzvedības izpausmēm, agresijas lēkmēm bez šķietama iemesla). Bērniem ir zems morāls līmenis uzvedības regulācijā, morālā nestabilitāte, sociālo normu ignorēšana, vāja pašregulācija un paškontrolē. Tie bieži vien izrāda agresiju, lai pievērstu uzmanību (kļudz, skaļi lamājas utt.) (Medne, 2007). A. Ādlera skatījumā nereti izlutināti bērni ir ļoti agresīvi, jo viņi ir raduši pastāvīgi atrasties uzmanības centrā. Nespēja panākt vēlamo uzmanību rezultējās bailēs, neveiksmēs, trauksmē un frustrācijās, kas beidzas ar vēl lielāku uzmanības sev pievēršanu. Tāda uzvedība ir vērsta uz emocionālās atbildes saņemšanu. Sasniedzot savu mērķi, viņi nomierinās un pārtrauc šāda veida uzvedību (Ādlers, 2001).

Nesocializētās pieejas pamatā ir kādi psihiskie traucējumi (epilepsija, šizofrēnija, uzvedības traucējumi, organiskie galvas smadzeņu bojājumi) ar negatīviem emocionālajiem stāvokļiem (trauksme, bailes, disforija). Negatīvās emocijas un to raksturojošais naidīgums var veidoties spontāni, kā arī var būt reakcija uz psihotraumējošiem apstākļiem vai stresa situāciju.

Par bērna kvalitātēm var uzskatīt tādas iezīmes kā augsts trauksmes līmenis, emocionālā spriedze, impulsīva uzvedība. Ārēji tas izpaužas kā emocionāla vai fiziska agresīva darbība, vardarbība. Ar agresīvu uzvedību bērni samazina iekšējo emocionālo spriedzi, kā arī gūst baudu, darot pāri citiem. Te var pieskaitīt arī hiperaktivitāti kā neirotisku traucējumu. Šo bērnu agresīvie akti nav noteikti, agresijai ir nepatvaļīgs raksturs, naidīgumu ātri var nomainīt draudzīgums (Medne, 2007).

V.Gulāne, savukārt, min trīs bērnu agresijas veidus:

- Fiziska agresija - fiziskas darbības, kas nodara kaitējumu;
- Psiholoģiska agresija - draudi, apsūkšana, apvainojumi, ignorēšana, ķircināšana.

Šādai agresijai ne vienmēr var atrast acīm redzamus pierādījumus.

- Autoagresija - agresīvs pats pret sevi. Sit sev, kož rokas, sitas pret zemi utt. (Gulāne, 2002).

Agresijas cēloņi var būt vairāki un dažādi savstarpēji kombinēti. Analizējot literatūru, kurā aplūkota bērnu agresivitāte, var secināt, ka galvenie agresivitātes iemesli ir:

1. Masu informācijas līdzekļos skatītie vardarbības modeļi. Bērni pie TV ekrāniem pavada pārāk daudz laika, arī daudzi multfilmu sižeti ir vērsti uz vardarbību. Tas bērnam rada agresīvu fantāziju.

2. Situācija ģimenē un audzināšanas īpatnības. Tā var būt vecāku pārāk liela aprūpe vai uzmanības deficīts. Rezultātā bērns cenšas pievērst sev uzmanību. Bieži vecāku strīdi ģimenē, cietsirdība brāļu un māsu vidū, vecāku šķiršanās un nenoteiktas uzvedības normas var dziļi ietekmēt bērna personības attīstību.

3. Veselības problēmas. Agresiju veicina psihiskās veselības stāvoklis, dzemdību traumas.

4. Attiecības ar vienaudžiem. Bieža vardarbība vienaudžu starpā skolā un uz ielas. Nerisināti konflikti var pāraugt agresijā.

5. Bērna raksturs un vecumposma īpatnības. Noteiktā vecumā cilvēks izjūt hormonālās un fizioloģiskās izmaiņas organismā. Tas ir bērna iekšējais konflikts pašam ar sevi.

6. Mazuļa gaidības. Prenētālajā laikā ļoti liela nozīme ir tam vai bērniņš ir gaidīts. Auglis jau mātes ķermenī jūt māmiņas psiholoģisko spriedzi. Negribētam mazulim šis aspekts kas var būt kā viens no agresijas cēloņiem (Gulāne, 2002).

Agresija ietekmē cilvēka personības veidošanos. Vecākiem un pedagogiem ir dots sarežģīts uzdevums – bērnu audzināšana. Ļoti svarīgi ir izpētīt bērna agresijas uzvedības cēloņus un tos censties laicīgi risināt. Dažkārt pārlietu liela stingrība un disciplīna bērnam var izraisīt vēl lielāku agresiju. Ir cēloņi, kurus ir neiespējami novērst. Ja auglis mātes vēderā jūt spriedzi, ka nebūs gaidīts, tas ietekmēs bērna turpmāko attīstību. Arī šķirtās ģimenēs dalītā vecāku mīlestība

var bērnam kaitēt. Pārāk liela aprūpe vai novēršanās no bērna var būt agresijas iemesls (Špona, 2006).

Starp psiholoģiskajām īpašībām, kas provocē agresīvās uzvedības attīstīšanos bērniem, var minēt:

- Nepietiekams intelektuālais attīstības līmenis,
- Pašregulācijas nepietiekamība – bērns neprot kontrolēt savu uzvedību,
- Spēļu darbības neesamība – pēc darba autores domām tas varētu būt saistīts ar vecāku nepietiekamu uzmanību bērnam, kas izpaužas ar nemācēšanu spēlēties jeb individuāli pavadīt laiku savā kompānijā.
- Pazemināts pašvērtējums,
- Pasliktinātas attiecības ar vienaudžiem (Dobash, Dobash, 1984).

Agresīvu uzvedību jau var novērot agrīnās bērnības laikā. Laikam ejot, vecākajā pirmsskolas vecumā un agrīnajā skolas vecumā bieži vien novērojamas spēles ar cīņas paņēmieniem, kura no malas izskatās kā cīņa (nedestruktīvas agresijas veids). Šo spēļu komponenti ir:

- Sitieni,
- Viens otra vajāšana,
- Cīņa,
- Skaļi kliegzieni utt. (Dobash & Dobash, 1984).

Pirmkārt, šādas spēles ir tikai darbības forma, kas nav agresīva pēc savas dabas, kurai ir tikai labvēlīgs, kā jebkurai spēlei, raksturs, kā arī sniedz baudu un prieku. Ja pavērot šāda veida spēlēšanos, tad var secināt, ka bērniem aktivitātes laikā ir smaids uz lūpām. Tas nav agresijas veids. Šādas rotaļas veidu var uzskatīt par attīstošu, jo tā sekmē ne tikai sociālo iezīmju attīstību, bet arī attīsta kustību aparātu, dibina sociālos kontaktus, iepazīstina bērnus ar iespēju risināt problēmas. Otrkārt, bērns ar tieksmi darīt otram bērnam pāri tiek izslēgts no spēles, jo lielākoties viņu nepieņem tālākajās spēlēs (Морева, 2008).

Tātad ne visa agresīva uzvedība bērna vecumā ir agresijas izpausme, bieži vien tās pamats ir spēlēšanās. Psiholoģiski šādu spēļu pamatu sastāda tieksme papriecāties un pasmieties, kā arī gūt prieku no tā, kas ir liegts ikdienas dzīvē. Bērni gūst zināšanas par agresīvajiem uzvedības modeļiem, balstoties galvenokārt uz trim avotiem:

- Ģimene – ģimene var vienlaikus demonstrēt agresīvās uzvedības modeļus. Bērnu agresīvā uzvedība var būt determinēta ar to, vai bērns ikdienā ģimenē saskaras ar agresīvu uzvedību mājās.
- Kontakti ar vienaudžiem – bērns iepazīst agresīvu uzvedību spēļu laikā.

- Bērni iepazīst agresīvu uzvedību ne tikai ar ģimenes vai pieredzes ar vienaudžiem palīdzību, bet arī no masu mēdijiem (simboli) (Морева, 2008).

Agresīvas uzvedības parādīšanās lielākoties ir determinēta ar ģimenes uzvedības modeli. Ir zinātniski pierādīts, ka ja bērns, kas uzvedas agresīvi, gūst pozitīvu savas uzvedības vērtējumu no vecāku puses, tad viņa agresivitātes varbūtība analogiskajās situācijās pieaugs, tādā veidā bērns turpinās atkārtot agresīvu uzvedību. Turpmāk tas var izstrādāt ieradumu, kā nosacījuma refleksu, ar tieksmi nostiprināties bērna pareizās uzvedības izpratnē. Tieši ģimenē bērns saskaras ar pirmējo socializāciju, kāda tā būs, ir atkarīgs no ģimenes attiecību modeļa. Uz tuvinieku savstarpēju attiecību modeļa bērns mācās mijiedarboties un kontaktēties ar apkārtējiem cilvēkiem. Bērns mācās un pieņem noteiktas uzvedības un attiecību formas, kuras saglabājas un pavada bērnu arī viņa pieaugušajā dzīvē. Bērna agresīvo uzvedību var determinēt:

- Vecāku attieksme uz bērna nepareizo uzvedību,
- Uzvedības un attieksmes raksturs starp vecākiem, radiniekiem,
- Ģimenes harmonijas vai disharmonijas līmenis,
- Attiecību raksturs ar brāļiem un māsām (Grych, Cardoza-Fernandes, 2001).

Tādā veidā, balstoties uz augstākminēto informāciju, var secināt, ka neskatoties uz bērna tālāko pieredzi, kuru viņš var gūt, kontaktējoties ar vienaudžiem, kā arī ar citiem cilvēkiem, tomēr tieši ģimene un tās attiecību un uzvedības līmenis determinē bērnā agresijas parādīšanos un attīstības līmeni. Piemēram, ļoti svarīgs faktors ir tas, vai bērns ir izaudzis pilnā ģimenē vai nepilnā. Šis faktors kvalificē tieši tos ģimenes apstākļus, kuri ir saistīti ar agresijas veidošanos – viens vai divi vecāki dzīvo ar bērnu, un kāds ir attiecību raksturs viņu starpā (Бэрон, Ричардсон, 1997).

Ir vairāki pētījumi, lai analizētu saikni starp fiziskās un emocionālās vardarbības ģimenē ar bērna psiholoģisko stāvokli, kas negatīvi iespaido bērna attīstību. Ja bērniem (neatkarīgi no tā, pie kuras grupas bērni pieder) ir sliktas attiecības ar vienu vai abiem vecākiem, ja bērni var sajust, ka viņus uzskata par nevajadzīgiem un nekam nederīgiem, kā arī viņi nejūt vecāku atbalstu un mīlestību, tad visticamāk tie būs iesaistīti kriminālās darbībās, pielietos fizisko spēku jau sākot no bērnības laikiem, cīnīsies ar citiem bērniem. Vienaudži nepieņems viņus un izraidīs no savām kompānijām, ar ko mudinās bērnu kļūt vēl agresīvākam (Бэрон, Ричардсон, 1997, 26). Tāpat veikti pētījumi par faktoriem, kuri sekmē bērna agresijas attīstīšanos. Izdalāmi šādi faktori:

- Citu cilvēku novērtējums. Tika noteikt, ka citu cilvēku klātbūtne var pastiprināt vai bremsēt agresijas reakcijas. Ļoti svarīgu lomu šeit spēlē novērotāja agresijas līmenis. Ja, piemēram, bērnu novēro kāda cīņas sporta treneris (karatē, austrumcīņas utt.), tad bērni,

kuri saprot, ka viņus vēro, izpauž vairāk agresijas un kļūst aktīvāki. Ja, pēc darba autores domām, bērnus novēro agresijas aktu nepiekritējs (piemēram, audzinātājs, skolotājs), kurš negatīvi novērtē notiekošo, tad bērni ir spiesti pārtraukt agresīvās darbības vai pat tās neuzsākt.

- Agresijas mērķis. Eksistē viedoklis, ka agresīvās darbības uzsākšanai ir vajadzīgas tikai zināšanas, ka cits cilvēks ir noskaņos naidīgi, kaut gan vardarbības un agresijas akta nebija. Par galveno stimulu tiek uzskatītas dusmas, kā emocionālā reakcijas uz plānoto vardarbību. Kaut gan, ja cilvēks uzsāk sarunu ar atvainošanos par savu agresīvu uzvedību, tad bieži vien agresijas akts nenotiek tālākās attīstības gaitā.
- Agresijas uztveršana. Tas, kas mūsdienās notiek pasaulē, ir ļoti spēcīgs stimuls agresijas izpratnes un uztveršanas attīstīšanas mehānismā. Vairāki pedagogi un psihologi negatīvi vērtē to, ka bērns interesējas par vardarbības ainām televizorā, kā arī dzird par agresīvu uzvedību no vecākiem, pa radio. Vardarbības ainas filmās, citā televīzijas produkcijas veidā ir ārkārtīgi spēcīgs stimuls tam, lai bērnam veidotos izpratne par to, ka agresīvās darbības ir normāls (atbalstāms) akts. Skatoties filmas, bērns ar tēlu palīdzību realizē savas zemapziņas agresīvās tieksmes. Pārmērīga interese par televīzijas produkciju tiek novērota bērniem, kuri izjūt problēmas ar realitātes adaptāciju.
- Atriebības vēlme. Bieži vien agresija veidojas kā atbildes reakcija uz nepieņemamu apkārtējo uzvedību. Piemēram, pēc darba autores domām, bērns, pret kuru bieži vien tika pausta agresīva uzvedība, vai arī bērns tika bieži sodīts, tad viņam veidojas izpratne par to, ka jebkurai darbībai ir jābūt pretreakcijai, ja bērns šo darbību uzskata par nepieņemamu, kas izpaužas agresijas veidā (Морева, 2008).

Balstoties uz teorētisko materiālu analīzi, pie agresijas cēloņiem var pieminēt:

- Bērna aktivitātes trūkums, fiziskās aktivitātes nepietiekamība,
- Vecāku uzmanības deficīts,
- Trauksme (paaugstināts trauksmes līmenis),
- Vecāku uzvedības un ģimenes attiecību modeļa uztveršana,
- Netieša agresijas stimulēšana (masu mēdiji, rotaļlietas utt.) (Shamir, Shudlich, Cummings, 2001).

Var piebilst, ka par agresijas cēloni var būt uzmanības pievēršana no pieaugušo puses, uzmanības pievēršana no vienaudžu puses, tieksme būt par galveno, aizsardzība un atbaidība, kā arī tieksme pazemot citus.

Apkopjot nodaļā izklāstīto, var secināt:

- 1) *Bērnu agresīvai uzvedībai izdalāmas divas pamata formas – socializētā, kas saistīta ar sociālo vidi, un nesocializētā, kas saistīta ar bērna personības attīstības īpatnībām, tai skaitā psihiskās un nervu sistēmas attīstības traucējumiem.*
- 2) *Izdalāmi trīs galvenie bērnu agresijas veidi (izpausmes) – fiziska agresija (pret cilvēkiem, lietām, dabu), psiholoģiska agresija (draudi, apsūkāšana) un autoagresija.*
- 3) *Starp galvenajiem iemesliem jāizdala: masu informācijas līdzekļu ietekme, ģimenes audzināšana, bērnu vecumposma un individuālās īpatnības, attiecības ar vienaudžiem (sociālā vide) u.c.*

1.3. Vecākā pirmsskolas vecuma bērnu raksturojums pētījuma kontekstā

Tā kā viens no agresijas iemesliem teorētiskajā literatūrā tiek minēts bērnu vecums, tad svarīgi ir aplūkot 5-6 gadu vecumposmu pētījuma kontekstā. Vienlaicīgi sniegtais raksturojums ļautu atklāt piemērotākās metodes un paņēmienus, kas būtu izmantojams pedagoģiskajā procesā agresijas mazināšanai.

Agresijas izpausmes un attīstība pirmsskolas bērnībā vistiešāk ir saistīta ar tādām attīstības jomām kā kognitīvā, emocionālā un sociālā joma, kas rada nepieciešamību tuvāk izskatīt tieši šīs attīstības jomas.

Kognitīvā attīstība.

Pirmsskolas vecuma bērna kognitīvo sfēru pētījuši tādi zinātnieki kā L.Vigotskis, Ž.Piažē, D. Elkoņins un citi. Kognitīvā sfēra ietver sevī psihiskos izzināšanas procesus, ar kuru palīdzību bērns iegūst nepieciešamo informāciju un atspoguļo objektīvo pasauli. Savu vajadzību apmierināšanai bērnam pastāvīgi jāpilnveidojas un jāattīstās, jādomā un jāmacās izteikties (Выготский, 1966, 62).

Par vienu no svarīgākajiem bērna izzināšanas procesiem tiek uzskatīta intelektuālā sfēra. Pēc autoru teiktā, pirmsskolas vecumposmā bērni vēl nespēj mērķtiecīgi analizēt un izcelt svarīgo. Turklāt par svarīgākajiem aspektiem intelekta attīstībā tiek uzskatīts pareizs priekšstats par apkārtējo pasauli, kā arī izzināšanas procesu (uztvere, sajūtas, runa, atmiņa utt.) pilnveidošana (Choudhury, Blakemore, 2006).

Ž. Piažē, padziļināti pētot pirmsskolas vecuma bērnu kognitīvas attīstības likumsakarības izdalījis 4 kognitīvās attīstības stadijas: sensomotoro, pirmsoperacionālo, konkrēto operāciju stadiju un formālo operāciju stadiju.

Pirmsskolas vecuma bērnu kognitīvā attīstība atbilst pirmsoperacionālajai stadijai. Par raksturīgāko pazīmi šajā vecumposmā tiek uzskatīta simbolu izmantošana. Bērns mācās izmantot simbolus, kā arī apgūt vārdus kā simbolus. Simboli tiek apgūti atdarināšanas procesā, lomu spēlēs un/vai 2 priekšmetu rotaļās. Arī skatīšanās uz vienu un to pašu lietu no vairākiem leņķiem veicina simbolu apguvi (Piažē, 2001).

Intensīvi darbojoties ar priekšmetiem un cenšoties atdarināt pieaugušo ar rotaļu (priekšmetu) palīdzību, bērni pāraug jaunā sabiedrības pakāpē. Bērns iemācās piedēvēt priekšmetam vairākas funkcijas, kas pēc Ļ. Vigotska var būt tiešās (tas, ko bērns pašlaik dara ar priekšmetu) un iedomātās – tā saucamā simboliskā aizvietošana. Turklāt Ļ. Vigotskis nosaka, ka līdz ar simbolisko aizvietošanu sākas lomu rotaļu laiks (Выготский, 1966).

Abi minētie autori uzsver, ka kognitīvajā attīstībā ļoti nozīmīga ir atdarināšana, tādējādi kognitīva un sociālā sfēra attīstās vienotā procesā. Kognitīvā sfēra ietver tādus psihiskos procesus kā atmiņa, uzmanība, domāšana, runa un iztēle.

V. Muhina uzsver, ka pirmsskolas bērībā dominē tēlainā atmiņa. Ļoti bieži bērns iegaumē spilgtākās priekšmetu un parādību īpatnības, nepamanot citas svarīgas lietas. Atmiņā bieži saglabājas nenozīmīga informācija, bet galveno viņš aizmirst. Bērns iegaumē un reproducē ātri, bet nesistemātiski. Ja bērnam interesē kāda noteikta tēma, tad viņš bez grūtībām iemācās visus saistošos vārdus un to secību. Mainās kustību atmiņas raksturs – tās jau sastāv no dažādiem komponentiem. Līdz ar kustībām pirmsskolēns spēj veikt arī citas darbības, piemēram, novērot citu bērnu aktivitātes. Verbālo atmiņu veicina runa, klausīšanās (stāstu, dzeju, pasaku) un reproducēšana, kā arī saskarsme ar pieaugušajiem un/vai vienaudžiem. Teksta reproducēšana kļūst loģiska un konsekventa (Мухина, 1999).

Pirmsskolēniem dominē netīšā atmiņa, taču mērķtiecīgai iegaumēšanai var tikt izmantoti vecāku padomi par labāku informācijas iegaumēšanu un atcerēšanos. Atmiņai savienojoties ar runu un domāšanu, tā iegūst intelektuālu raksturu, un pakāpeniski sāk attīstīties tīšā atmiņa (Маркушева, 2013). Darba autore vēlētos uzsvērt, ka atmiņā uzkrātā pieredze tiešā veidā ietekmē arī bērna uzvedību noteiktās situācijās.

Pirmsskolas vecuma bērns mācās tīši un mērķtiecīgi pārvaldīt savu uzmanību, ko veicina spēles pēc noteikumiem un konstruēšana. Ja kāda lieta vai darbība šķiet bērnam interesanta vai pievilcīga, viņam nevajag piepūlēties, lai piesaistītu tam savu uzmanību. Vecākajā pirmsskolas bērībā attīstās uzmanības īpašības. Tā, piemēram, var salīdzināt uzmanības apjomu 4-5 gadīgajam un sešgadīgajam bērniem. Parādot bērnam nelielu brīdi 10-12 nelielus priekšmetus un pajautājos, ko viņš redzēja, 4-5 gadīgais nosauks tikai vienu priekšmetu, savukārt sešgadīgais varēs nosaukt jau 3 priekšmetus. Tas pats attiecas arī uz uzmanības noturību – jaunākie pirmsskolēni vienu spēli izspēlē aptuveni 30-50 min., savukārt vecākie – 2 stundas. Šie skaitļi ir

ļoti svarīgi mācīšanās procesa organizēšanā, lai veicinātu bērna tīšās uzmanības attīstību. Arī sports, mūzika, vizuālā māksla un citas aktivitātes attīsta šo prasmi (Мухина, 1999).

Ž. Piažē uzskata, ka domāšanas un runas attīstībā 5-6 gadu vecums ir laiks, kad bērns savā intelektuālajā attīstībā pakāpeniski sāk pāriet uz konkrēto operāciju stadiju (Piažē, 2001).

Bērnu runa šajā periodā attīstās īpaši aktīvi. Bērns ir apguvis visas dzimtās valodas skaņas, pareizi lieto pamata gramatiskās formas, prot veidot sarežģītas sintaktiskās struktūras (saliktus teikumus), aktīvā vārdu krājuma apjoms ir sasniedzis 2-3 tūkstošus vārdu. Valodas funkcijas būtiski paplašinās – tā kļūst ne tikai par saziņas līdzekli, bet arī iegūst uzvedību regulējošo funkciju (Svence, 1999; Эльконин, 2007).

Šajā kontekstā nepieciešams norādīt, ka agresīva uzvedība var veidoties, ja bērna kognitīvā attīstība norit traucēti, un tieši izpaužas ar:

- izkropļotu priekšstatu par sevi, pilnvērtīgu ģimeni, apkārtējiem cilvēkiem;
- sekmju un rezultātu pasliktināšanos;
- atmiņas, uzmanības un citu psihisko procesu problēmām;
- depresīvu noskaņojumu, izteikti pazeminātu pašvērtējumu; (Мухина, 1999).

Bērna agresijas veidošanās tieši kognitīvās attīstības izpratnē ir ļoti nozīmīga, jo tieši šajā periodā veidojas izpratne un iedziļināšanās apkārtējā pasaulē, kā arī notikumos. Bērns sāk saprast un izjust ģimenes izmaiņas, var saskarties ar pieaugušo alkohola un narkotisko vielu lietošanu, kā arī izprast tās būtību. Tas ietekmē bērnu, kā rezultātā viņam veidojas nepareizi uzskati, nepareizs ģimenes vērtību klāsts, kas vēlāk var izpausties ar grūtībām gan emocionālās attīstības sfērā, gan kognitīvajā attīstībā ar intelektuālā līmeņa attīstības grūtībām, gan arī sociālajā sfērā ar nespēju uzturēt kontaktu ar vienaudžiem (Par noziedzīgu personību bērnības pagātni, 2017).

Emocionālā attīstība. Darba autore uzsver emocionālās attīstības svarīgumu pirmsskolas vecuma attīstībā, jo tieši emocionālā attīstība un savlaicīga attīstība vecumam ir ļoti svarīga bērna apkārtējās pasaules izpratnei. Turklāt ir jāsaprot, ka agresija ir tiešā veidā saistīta ar tādām emocijām kā dusmas, kas ir absolūti dabiskas.

5-6 gadu vecumā bērns sāk izjust empātiju jeb līdzjūtību, var sākt interesēties par emocijām kā prieks, laime utt., uzdot jautājumus. Emocionālā attīstība ietver atvērtību un cenšanos palīdzēt, piemēram, mammai ar produktiem, kažēnam uz ielas utt. Tas viss pēc autores domām ir būtiski svarīgs bērna attīstībai. Ja bērns jūtas ierobežots, viņu nepieņem kāda cēloņa dēļ ģimenē, vienaudži savās spēlēs, tad bērns var justies traumēts, viņa emocionālā attīstība tiks aizkavēta, jo tā koncentrēsies uz viena gadījuma pārdzīvošanu. Bērns var ieslēgties emocionāli vai kļūt agresīvi noskaņots pret citiem bērniem, pret savu ģimeni utt. (Маркушева, 2013).

Bērna mācīšanās un audzināšanas process ir atkarīgs no bērna jūtām un emocijām. Salīdzinot ar pārējiem vecuma periodiem, pirmsskolas vecuma bērniem ir emocionāli visneapvaldītākais raksturs. Emocionālā nelīdzsvarotība raksturojas ar vairāku jūtu kombināciju – dusmas mijas ar līdzjūtību, vēlmi izpalīdzēt nomaina paškontroles zudumu, vainas apziņa var kalpot par iemeslu attaisnojuma meklēšanai. Šajā vecumā rodas konflikts - „Es gribu!” iet pretstatā ar „Tā vajag!”. Vēl šajā vecumposmā attīstās vērtību orientācija, tikumi un augstākās jūtas (estētiskās, izzināšanas). Tas nozīmē, ka bērns ne tikai saprot citu domas, bet arī pauž situācijai atbilstošas jūtas un spēj tajā rīkoties (Svence, 1999).

Pirmsskolas bērnam zināmas arī tādas īpašības un uzvedības izpausmes kā pašpaļāvība, zinātkāre, paškontrole un mērķtiecība. Pašpaļāvību jeb bērna spēju valdīt pār sevi ietekmē pieaugušo ticība un atbalsts. Zinātkāre palīdz mācību procesā, jo bērns skaidri apzinās, ka tas, ka var uzzināt kaut ko interesantu un jaunu, spēj sagādāt lielu gandarījumu. Mērķtiecība, savukārt, ir saistīta ar savu dotību un lietpratības apzināšanos, bet paškontrole nozīmē savas iekšējās savaldības apzināšanos. Naidīgā un nedrošā vidē bērnam nākas tērēt spēkus savai izdzīvošanai, un tāpēc šie apstākļi kavē viņa attīstību. Nepilnvērtības sajūta neļauj pielāgoties jaunai videi, pildīt dažādus uzdevumus, traucē fantāziju, mākslas attīstību. Tādiem bērniem trūkst ziņkārības, iedvesmas, motivācijas un iniciatīvas (Маркушева, 2013).

Šai sakarā ir jānorāda, ka 5-6 gadu vecumā intensīvi veidojas pašapziņa un pašvērtējums, kas tiešā veidā ietekmē iespējamo agresiju.

Ņemot vērā, ka pirmsskolas vecumā bērna darbības kļūst aizvien apzinātākas un mērķtiecīgākas, arī agresijas izpausmei ir savs nodoms un pamatojums. Lai arī tai ir īslaicīgs raksturs, ar vecumu šī emocija kļūst aizvien noturīgāka. Nereti arī vecāki sekmē bērna agresivitātes izpausmi. Vecāki atbalsta spēka pielietojumu kā paš aizsardzības līdzekli, taču bērni bieži vien pārprot šo vārdu nozīmi. Pēc statistiskiem datiem 15-30% pirmsskolas vecuma bērniem ir tieksme izrādīt savu agresivitāti. Tā ir atkarīga no vairākiem faktoriem un tiek iedalīta 3 grupās:

1. impulsīvi-demonstratīva: bērni izrāda savu agresivitāti ar mērķi piesaistīt vienaudžu uzmanību;
2. normatīvi-instrumentāla: bērnu ikdienā agresija ir ierasta lieta un tā kalpo par sava mērķa sasniegšanas līdzekli;
3. mērķtiecīgi-naidīga: bērniem sagādā gandarījumu vardarbība un agresija, kas ir vērsta pret saviem vienaudžiem (Balsons, 1996.)

Bērna iekšējā neapmierinātība var izlauzties kā negaidīts dusmu uzliesmojums šķietami nepamatotās situācijās, kad dusmas ir ilgstoši uzkrājušās, skarot pilnīgi citu cilvēku vai lietu (Balsons, 1996.)

Pēc darba autores domās, bērniem pirmsskolas vecumā visvairāk piemīt fiziskā agresija, retāk psiholoģiskā. Piekrīt, ka meitenēm vairāk verbālā – apsaukšanās, bet puisiem fiziskā – sišana (Nīmante, 2016).

Ap 5-6 gadu vecumu veidojas kritiska attieksme pret sevi kā darītāju, kad viņš savu darbību un tās rezultātus sāk saistīt ar sevi, savām īpašībām un darbībām. Šajā vecumposmā nepieciešams pēc darbības pozitīvs vērtējums, tas veidos bērniem motivāciju un stimulu darboties tālāk. Jāveido izpratne par godīgumu, labestību, taisnīgumu, smalkjūtību, empātiju un citas pozitīvas emocijas, kas veido bērnu raksturu (Lieģeniece, 1999).

Sociālā attīstība. Sociālās sfēras attīstībā pirmsskolas vecuma bērnam (5-7 gadi) attiecībās ar vienaudžiem ir raksturīga balansēšana starp vēlmi sadarboties un būt piederīgam grupai. Savukārt attiecībās ar pieaugušo bērns meklē kompromisu starp vēlmi būt neatkarīgam un vienlaikus arī paklausīgam. Bērns cenšas attaisnot pieaugušā cerības un šīs attiecības viņam ir svarīgas. Šajā vecumposmā pieaugušais bērnam ir liela autoritāte un paraugs, ko bērns atdarina, no kura gūst izpratni par lietu būtību, norisēm un pats par sevi. Ja bērns tiek audzināts pareizi, viņam izveidojas pienākuma sajūta gan attiecībā uz sevi, gan uz citiem. Turklāt šī saskarsme, spēja mijiedarboties ar citiem un lomu spēles sekmē tādu personības īpašību attīstību kā simpātija, līdzjūtība un draudzība. Pakāpeniski sāk attīstīties bērna vērtējošā attieksme, atbildība, empātija, bailes no negatīvā vērtējuma un no tā, ka bērns var tikt atstumts. Draudzības ziņā pirmsskolas vecuma bērns tiecas iepriecināt savus draugus, līdzināties tiem. 5 gadu vecumā bērns draudzējas un kontaktējas ar vairākiem vienaudžiem pēc kārtas. 6 gadu vecumā šī tendence saglabājas, taču draudzība ar vienu no vienaudžiem ir izteikta stiprāk un raksturojas ar dziļu simpātiju. Sazināšanās prasme izpaužas ar vēlmi dalīties savās domās, jūtās un priekšstatos. Šī spēja attīsta uzticības sajūtu un prieku par kontaktu ar apkārtējiem (Смирнова, 2009).

Tiek uzskatīts, ka bērni ar sliktām saskarsmes prasmēm saskaras ar grūtībām sociālajā sfērā, kā rezultātā kļūst par vardarbības upuriem. Šiem bērniem bieži vien ir maz draugu un viņi ir ierobežoti saskarsmē ar citiem. Par iemeslu tam kalpo neuzticība citiem, zems pašvērtējums un empātijas līmenis, viegla uzbudināmība un agresivitāte, kā arī grūtības izteikties. Rezultātā bērni, kas paši tika pakļauti vardarbībai, tādā pašā veida atriebjas jaunākiem bērniem (Veics, 1998).

Kā jau iepriekš tika pieminēts, pirmsskolas vecuma bērns pilnveido savas sazināšanās spējas un jūt nepieciešamību pēc saskarsmes ar vienaudžiem. Draudzībai ir mainīgs raksturs un tā izpaužas atkarībā no situācijas un apstākļiem. Tas ir skaidrojams ar to, ka šajā vecumposmā bērni sāk lielīties, apskaust citus, konkurēt un izmantot savas priekšrocības. Turklāt sāk formēties agresivitāte. Ņemot vērā, ka bērna darbības kļūst aizvien apzinātākas un mērķtiecīgākas, arī agresijas izpausmei ir savs nodoms un pamatojums. Lai arī tai ir īslaicīgs raksturs, ar vecumu šī emocija kļūst aizvien noturīgāka. Nereti arī vecāki sekmē bērna

agresivitātes izpausmi. Vecāki atbalsta spēka pielietojumu kā paš aizsardzības līdzekli, taču bērni bieži vien pārprot šo vārdu nozīmi. Pēc statistiskiem datiem 15-30% pirmsskolas vecuma bērniem ir tieksme izrādīt savu agresivitāti. Tā ir atkarīga no vairākiem faktoriem un tiek iedalīta 3 grupās:

1. impulsīvi-demonstratīva: bērni izrāda savu agresivitāti ar mērķi piesaistīt vienaudžu uzmanību;
2. normatīvi-instrumentāla: bērnu ikdienā agresija ir ierasta lieta un tā kalpo par sava mērķa sasniegšanas līdzekli;
3. mērķtiecīgi-naidīga: bērniem sagādā gandarījumu vardarbība, kas ir vērsta pret saviem vienaudžiem (Смирнова, 2009).

Arī tie bērni, kas vērs savu agresivitāti pret citiem, ir pakļauti zema pašvērtējuma un depresijas riskam. Īpaši agresīvie tiek atstumti un atstāti „draudzības” novārtā. No tādiem bērniem „atsakās” gan vienaudži, gan pedagogi. Pielāgojoties nelabvēlīgai videi, bērns izvēlas attiecīgu stratēģiju saskarsmē ar citiem. Izšķir 4 uzvedības izpausmes tipus:

1. Provokatīvā uzvedība – bērna neapmierinātas vajadzības izsauca prasīgu uzvedību, kas izpaužas ar vēlēšanos pievērst sev uzmanību;
2. Izvairšanās – aiz bailēm nokļūt kārtējā konflikta situācijā, bērns cenšas būt kluss un nemanāms;
3. Pseudonobriedusī uzvedība – bērns cenšas uzvesties kā nobriedis cilvēks ar cerību saņemt uzslavu un mīlestību;
4. Nenobriedusī uzvedība – bērns ir vērst uz sevis pasargāšanu no ārējiem kairinājumiem, nevis uz atbilstošu viņa vecumam pienākumu pildīšanu. Tas aizkavē bērna normālo attīstību (Смирнова, 2009).

No tā visa darba autore var izsecināt, ka problēmas sociālajā attīstībā un saskarsmē ar apkārtējiem ietver sevī sekojošus aspektus:

- grūtības rast kontaktu ar saviem vienaudžiem;
- grūtības izteikt savas jūtas;
- izteikta pakļaušanās attiecībās;
- izteikta dominēšana (varas izrādīšana);
- bailes pazaudēt paškontroli attiecībās;
- pārlieku neuzticība;
- tieksme atiebties citiem par savu bērniības traumu.

Apkopojot nodaļā izklāstīto, var secināt:

- 1) *Agresijas izpausmes un attīstība pirmsskolas bērībā vistiešāk ir saistīta ar tādām attīstības jomām kā kognitīvā, emocionālā un sociālā joma, to attīstība ir savstarpēji atkarīga.*
- 2) *5-6 gadu vecumā strauji attīstās kognitīvā sfēra, tās attīstības traucējumu gadījumā var veidoties agresīva uzvedība, piemēram, sekmju un nespējas gūt panākumus kā vienaudži rezultātā bērns kļūst agresīvs.*
- 3) *Nozīmīga ir emocionālā attīstība, kas saistīta ar pašapziņas veidošanos, kā arī empātijas attīstību, tomēr nelabvēlīgos apstākļos bērns var ievēlēties emocionāli vai kļūt agresīvi noskaņots pret citiem bērniem, pret savu ģimeni.*
- 4) *Sociālajā attīstībā raksturīga noteiktu uzvedības modeļu apguve. Rezultātā, ja vidē bērns var bieži novērot agresiju, arī viņa uzvedībai var būt raksturīga agresija.*

1.4. Pedagoģiskā procesa organizācijas īpatnības agresīvas uzvedības mazināšanai

Tas, ko parasti sauc par audzināšanu, pēc savas būtības ir situācijas veidošana. Tai pat laikā nekad nedrīkst pilnīgi noteikti apgalvot, ka bērns pieredzi ir ieguvis tikai šajās situācijās. (Хоментаускас, 2003, 13.-14.).

Ir noteikts, ja tad, ja pieaugušais ir labvēlīgi noskaņots pret bērnu, ja priecājas ar viņu kopā par panākumiem un pārdzīvo kopā neveiksmi, tad bērns saglabā labu emocionālo pašsajūtu, ir gatavs darboties un pārvarēt šķēršļus pat neveiksmes gadījumā. Maiga attieksme pret bērnu, viņa tiesību atzīšana, uzmanības izrādīšana ir emocionālās labklājības pamats, kas izraisa bērnam pārliecības, aizsargātības sajūtu. Tas savukārt veicina normālu bērna personības attīstību, pozitīvu īpašību izstrādāšanos, labvēlīgu attieksmi pret citiem cilvēkiem. Izveidojot pozitīvas attieksmes pret citiem cilvēkiem. Izveidojot pozitīvas savstarpējās attiecības ar pieaugušajiem, bērns pret viņiem izturas ar uzticēšanos, viegli stājas kontaktā ar apkārtējiem. Pieaugušā sabiedriskums un labvēlība ir galvenais pamats tam, lai radītu nepieciešamos nosacījumus pozitīvu sociālo īpašību veidošanai bērnam.

Neuzmanīga pieaugušā attieksme pret bērnu ievērojami samazina viņa sociālo aktivitāti: bērns noslēdzas sevī, kļūst nepārliecināts, gatavs sākt raudāt vai arī kļūst agresīvs pret vienaudžiem. Negatīva pieaugušā attieksme izraisa bērnam tipisku reakciju: viņš vai nu tiecas izveidot kontaktu ar pieaugušo, vai arī pats noslēdzas un tiecas izvairīties no saskarsmes vispār. Pakāpeniski veidojas savdabīga saskarsmes tehnika, kurā galveno fonu veido pozitīvas emocijas,

bet atsvešināšanās tiek izmantota kā bērna sodīšanas forma par nopietnu pārkāpumu (Spivakovska, 1989).

Galvenā audzināšanas forma pirmsskolas periodā ir rotaļa. Tā organizējama pēc aktivitātes principa.

Lai nodrošinātu šo aktivitāti ir jāievēro šādi nosacījumi:

- ir jābalstās uz aktīvo domāšanu;
- ir jāievēro bērnu atbilstošais attīstības līmenis, sniedzot uzdevumus tuvākajā attīstības zonā;
- ir jārūpējas par pozitīvu emocionālu atmosfēru;
- maksimāli jābalstās uz bērnu patstāvīgo darbību (Подготовительная к школе группа в детском саду, 1975).

Literatūrā pastāv dažādas iespējamās metodikas, kas būtu pielietojamas darbā ar agresīviem bērniem. I.Dreimane uzsver, ka, palīdzot agresīvam bērnam mainīt savu , ir svarīgi ņemt vērā, ka darbs ar bērnu notiek vairākos līmeņos:

- 1) uzvedības maiņa
- 2) emociju izpausmju un emociju maiņa
- 3) attiecību maiņa (Dreimane, 2010).

Dž. Vikofs un B. Anela uzsver, ja bērna agresīva uzvedība ir sistemātiska un novērojama regulāri, katru dienu, tad ir svarīgi meklēt speciālistu palīdzību. Autori iesaka, ka visos gadījumos ir ļoti svarīgi reaģēt uz katru agresijas aktu, to pārrunājot. Visas situācijas var izspēlēt, tā kā pirmsskolas vecumā vadošais darbības veids tomēr ir un paliek rotaļa (Vikofs, Anela, 1998).

Rotaļa ir nozīmīgākā audzināšanas un uzvedības korekcijas metode. Saskaņā ar teorētiskajām atziņām rotaļa:

- ir vissvarīgākā bērnu esības sfēra, kurā notiek paškontrolē, pašiedvesma, pašizpausme, pašrealizācija;
- ir bērna patstāvīgas darbības izpausme;
- sekmē bērnu fizisko attīstību, vienlaicīgi attīstot bērnu intelektu, jūtas, emocijas, uztveri;
- rada bērnam apmierinājumu, vienlaicīgi sekmējot viņa pašdarbību (Dzintare, Stangaine, 2005, 21).

Darba autore vēlētos piebilst, ka rotaļa uzlūkojama par vienu no efektīvākajiem agresijas mazināšanas paņēmieniem pirmsskolas pedagoģiskā procesa ietvaros, ja skolotājs atlasa un organizē konkrētajiem bērniem atbilstošākās rotaļas. Balstoties uz teorētiskajiem materiāliem un

personīgajiem novērojumiem, darba autore secina, ka agresijas mazināšanai ir piemērotas vairākas rotaļu grupas:

Radošās lomu rotaļas: tā ir brīva, radoša darbība, kurā bērns, balstoties uz pieredzi, radoši attēlo vēroto un pārdzīvoto, apmierina savas vajadzības pēc saskarsmes, fiziskās aktivitātes, izziņas, pašregulācijas. Rotaļa sekmē sava Es apzināšanos, bērna pašattīstību un veicina attīstību veselumā. Svarīgi apzināties, ka radošā rotaļa “nāk no paša bērna” – viņš, atbilstoši savām vajadzībām, pašizjūtai, iecerēm, interesēm darbojas, rada, pārdzīvo, komunicējas (Dzintere, Stangaine, 2005). Ar radošo rotaļu palīdzību pirmsskolas pedagoģiskajā procesā risināms jautājumu loks, saistīts ar emocionalitātes un sociālās mijiedarbības veicinašanu, tai skaitā attīstot prasmi pašam adekvāti paust savas emocijas, apvaldīt dusmas (izpaust tās sociāli pieņemamās formās). Plaši izmantojamas lomu rotaļas, kurās bērni mācās apvaldīt savu agresiju.

Dramatizācijas. To pamatā ir konkrēts literārais darbs, kuru bērni inscenē (visu vai fragmentāri). Ja skolotājs mērķtiecīgi izvēlas literāros darbus, kas demonstrē agresīvas uzvedības destruktīvismu, tad bērns iegūst iespēju it kā paskatīties uz sevi no malas.

Kustību rotaļas ir vienas no svarīgākajiem pirmsskolas vecuma bērnu audzināšanas līdzekļiem. Raksturīgākā īpatnība – kompleksa iedarbība uz organismu un uz visiem bērna personības aspektiem – rotaļā vienlaicīgi tiek realizēta fiziskā, psihiskā, emocionālā un sociālā attīstības sekmēšana. Darba autore vēlētos uzsvērt, ka aktīvas rotaļas palīdz bērniem atbrīvoties no spriedzes, kas ir galvenais agresijas cēlonis.

Kustību rotaļas pēc satura un veida ir ārkārtīgi daudzveidīgas., Dota pētījuma kontekstā minamas šādas rītaļas:

- tautas rotaļas – rotaļas gaitai raksturīga brīvība, nepiespiestība, jautrība, bet reizē apķērība, mērķtiecība, gribas piepūle un prāta asums, latviešu tautas rotaļas bieži ir muzikālas ar deju elementiem; tās rada kopības sajūtu rotaļas dalībnieku grupā, mazina savstarpējos konfliktus, jo rotaļa noris pēc noteikta scenārija, tajā nav izdalāmi uzvarētāji un zaudētāji;
- rotaļas – izpriecas – bezsižeta rotaļas, kustību noteikumi tiek izpildīti neierastā situācijā, te izmantojami arī radošo rotaļu elementi, piemēram, norāpot attālumu kā tārpiņam, čāpot kā lācim u.tml. Darba autores skatījumā šādi uzdevumi rasai bērnos pozitīvas emocijas, tādejādi aizmirstot negatīvās, mazinot kopējo spriedzi, kas varētu izraisīt agresijas aktu;
- sižeta rotaļas – uz bērnu pieredzi balstīts sižets nosaka rotaļas darbības, nereti ir saistītas ar kādu literāru darbu (dzejoli), paredzot kustību attēlošanu ar visu ķermeni (Konstantinova, 2011).

V. Batņa piedāvā izmantot pedagoģiskajā procesā pasaku terapijas elementus (darbs ar literāriem darbiem), kā arī smilšu rotaļas (Batņa, 2011). Darba autores skatījumā mūsdienās ļoti piemērotas te ir rotaļas ar kinestētiskajām smiltīm, ko var organizēt grupas telpās, vai arī pastaigās siltajā gadalaikā. Noteikti ir jāuzsver, ka pedagogs neizmanto smilšu terapiju, lai gan ir iespējams piedāvāt bērniem papildināt savas būves ar sīkām rotaļlietām.

I. Dreimane piedāvā virkni vienkāršu metožu, kas izmantojamas darbā ar agresīviem bērniem. Darba autore te izklāsta tos paņēmienus, kas piemēroti pirmsskolas vecuma bērniem:

- Elpošanas vingrinājumi – pareiza un ritmiska elpošana dod iespēju ķermenim sakārtot iekšējos procesus, koncentrēties uz noteiktu darbību, kas palīdz vieglāk ieraudzīt mērķi un izvairīties no agresijas (Dreimane, 2010). Darba autore uzskata, ka šādus elpošanas vingrinājumus skolotājs var iekļaut organizatoriskajā momentā pirms nodarbības, sasaistot ar apļa kustību rotaļu, pirkstu rotaļu vai citu biezi izmantojamu paņēmieni bērnu sagatavošanā nodarbībai. Šādas rotaļas ar elpošanas vingrojumiem var organizēt arī gadījumos, kad novērots (izšķirts) strīds (kautiņš) starp bērniem.
- Zīmēšana – palīdz izpaust iekšējās emocijas un domas un nonākt pie kāda rezultāta. Šo metodi var izmantot arī tajos brīžos, kad izjūt pieaugam iekšējo diskomfortu, lai izpaustu emocijas, kuras var provocēt agresīvu uzvedību (Dreimane, 2010). Darba autores skatījumā ļoti piemērota te ir zīmēšana ar pirkstiem (izmantojot speciālas pirkstiņkrāsas) vai ar lielu otu (guašas), kas ļauj bērniem brīvi darboties. Tā kā ir bērni, kuru pirkstu sīkā motorika nav pietiekami attīstīta, zīmēšana ar zīmuļiem var viņus ātri nogurdināt, turklāt autore ir novērojusi, ka ne visiem bērniem patīk zīmēt ar zīmuļiem, kamēr ar spilgtām krāsām to darīt patīk visiem, tas ļauj atslābināties un novērst domas no situācijas, kas var provocēt agresiju.
- Veidošana – var izmantot gan mālu, gan plastiku, gan plastilīnu. Arī šo metodi var izmantot dažādu nodarbību ietvaros, kad strādā ar agresijas mazināšanu, gan brīžos, kad bērns izjūt iekšēju diskomfortu un ir nepieciešams veids, kā savādāk šīs sajūtas mazināt (Dreimane, 2010). Darba autore uzskata, ka ļoti dūsmīgam un agresīvam bērnam var piedāvāt atveidot savas dusmas mālā vai plastilīnā. Ir novērots, ka darbošanās ar pirkstiem bērniem palīdz nomierināties.

Darba autores skatījumā minēto metožu kombinācijas varētu sniegt pozitīvus rezultātus agresijas izpausmju mazināšanā pirmsskolas vecuma bērniem.

Apkopojot nodaļā izklāstīto, var secināt:

- 1) *Agresijas mazināšanai pedagoģiskajā procesā ļoti svarīga ir pedagoga attieksme pret bērnu. Svarīga ir maiga attieksme, bērna atzīšana, uzmanības izrādīšana ir emocionālās labklājības pamats, kas izraisa bērnam pārliecības, aizsargātības sajūtu.*

2) *Agresijas mazināšanai izmantojamas daudzveidīgu metožu kombinācijas, tai skaitā iekļaujot tādus paņēmienus kā radošās lomu rotaļas un dramatisācijas, kustību rotaļas, veidošanu, zīmēšanu ar pirkstiem, rotaļas ar smiltīm, darbu ar daiļliteratūru.*

2. AGRESIJAS MAZINĀŠANAS IESPĒJU IZPĒTE VECĀKĀ PIRMSSKOLAS VECUMA GRUPĀ

Balstoties uz teorētiskajām atziņām, darba autore laika posmā no 2017. gada septembra līdz 2018. gada janvārim veica pētījumu par agresijas mazināšanas iespējām vecākā pirmsskolas vecuma bērniem pirmsskolas pedagoģiskā procesa ietvaros. Pētījumā noslēgumā tika izstrādātas rekomendācijas pirmsskolas skolotājiem par agresijas mazināšanas paņēmieniem.

2.1. Pētījuma organizācijas metodoloģija

Atbilstoši pētījuma mērķim un nepieciešamībai pārbaudīt sākotnēji izvirzīto hipotēzi, darba autore pētījuma veikšanai izmantoja tādas metodes kā aptauju (anketēšanu), pedagoģisko novērošanu un pedagoģisko izmēģinājumdarbību (kvaziekperimentu).

Aptauja ir pētījumu metode, kas ļauj pēc aptaujāto sacītā gūt sākotnējo informāciju par pētāmajām nostādnēm (Psiholoģijas vārdnīca, 1999, 17). Dotajā pētījumā tika izmantota aptaujas anketa, kuru aizpildīja paši intervējamie – pirmsskolas skolotāji. Anketēšanas mērķis bija noskaidrot dotā pētījuma aktualitāti un apkopot pirmsskolas skolotāju pieredzi agresijas mazināšanai pirmsskolas vecuma bērniem. Uz visiem aptaujas jautājumiem tika doti sagatavoti atbilžu varianti, no kuriem jāizvēlas viens vai vairāki, vienlaicīgi atstājot iespēju papildināt variantus (izvēloties variantu „cits”), tādējādi paplašinot informācijas gūšanas iespējas. Anketu apstrāde tika veikta ar programmas Ms Excel palīdzību, atspoguļojot rezultātus diagrammu veidā.

Pedagoģiskā novērošana ir pētniecības metode, kas ļauj analizēt sociālo pasauli no „ārēja skatītāja” perspektīvas. Novērojot tiek identificētas un fiksētas parādības un procesi, pamatojoties uz to izpausmēm un izplatību. Atšķirībā no novērošanas ikdienas apstākļos, pētnieciskā novērošana ir fokusētāka un sistemātiskāka”. (Mārtinsone, 2011, 128).

Šajā pētījumā novērošana tika veikta dabiskā, pētnieku interesējošā vidē – pirmsskolas grupā daudzveidīgos bērnu darbības veidos, kas raksturīgi dotai videi (rotaļnodarbības, ārpusnodarbību laiks bērnu brīvā savstarpējā saskarsme, brīvas rotaļas, uzvedība pastaigu laikā utt.). Novērošanas veikšana tika pakļauta nepieciešamībai izvērtēt bērnu iespējamās agresijas izpausmes un to izmaiņas organizētā pedagoģiskā pētījuma rezultātā. Šajā nolūkā darba autore izstrādāja novērošanas kritērijus un rādītājus (sk. 2.tabulu).

Visi kritēriji tika vērtēti ballēs:

0 – parādība nav novērojama

1 – parādība dažreiz novērojama

2 – parādība novērojama bieži (gandrīz katru dienu)

2.tabula. Agresijas izpausmju vērtēšanas kritēriji un rādītāji

Kritērijs	Rādītāji
Attieksme pret lietām	Izmētā rotaļlietas, lauž tās, nav saudzīgs. Savas dusmas nereti izgāž uz lietām (sper, met)
Attieksme pret dabu	Lauž zarus, plēš koku lapas bez vajadzības, nomin kukaiņus ar nodomu nogalināt
Attieksme pret vienaudžiem	Bieži strīdas, nespēj vienoties kopīgā rotaļā, var būt agresīvs (sist), apsaukāt, draudēt
Attieksme pret pieaugušajiem	Runā pretī, atsakās paklausīt, var kliegt uz pieaugušo (skolotāju, vecākiem), dusmu uzplūdā var iesist, kost, spert
Attieksme pret grupas noteikumiem	Protestē pret jebkādiem ierobežojumiem vai kartību, var krist zemē un histēriski kliegt (autoagresija), plēst savas drēbes, draudēt ar aiziešanu, gata vību nomirt, ja viņam tiks liegta brīva darbošanās, viņa vēlmju tūlītēja izpilde

Bērnu agresijas izpausmju izvērtēšana tika veikta pētījuma sākumā – 2017. gada septembrī un pētījuma beigās – 2018. gada februāra sākumā.

Kvazieksperiments – to izmanto, kad izmaiņas atkarīgajā mainīgajā (dotā pētījuma ietvaros – bērna agresijas izpausmes) notiek dabiskos apstākļos (dotajā gadījumā – pirmsskolas izglītības iestādes grupā pedagoģiskā procesa ietvaros) un šo mainīgo nav iespējams manipulēt. Atkarīgais mainīgais – bērnu agresijas izpausmes norit neatkarīgi no pētnieka: skolotājs nevar paredzēt iespējamo agresijas aktu izpausmes. Neatkarīgais mainīgais – bērnu rotaļu darbība, kuru organizē pedagogs ar mērķi noteikt likumsakarības starp atkarīgo un neatkarīgo mainīgo. Veicot kvazieksperimentu, tika izvirzīta hipotēze: *Agresijas novēršanas paņēmieni vecākajā pirmsskolas vecumā būs sekmīgi, ja pedagogs ikdienas darbā izmantos daudzveidīgas rotaļas, kuru ietvaros veicinās bērnu savstarpējo mijiedarbību un rosinās bērnus izteikt savas domas, izjūtas, pārdzīvojumus.*

Ja parasti šāda veida hipotēžu apstiprināšanai tiek veikti eksperimenti, kuros piedalās divas grupas, kuras ir kvantitatīvi salīdzināmas, tad dotajā gadījumā šādu variantu nebija iespējams īstenot, tā kā pirmsskolas izglītības iestādē, kurā darba autore veica pētījumu, ir tikai viena 5-6 gadus vecu bērnu grupa.

Organizējot pedagoģisko procesu, darba autore izstrādāja pedagoģiskā darba plānu, ņemot vērā novērojumu datus un pirmsskolas skolotāju anketēšanā iegūto informāciju.

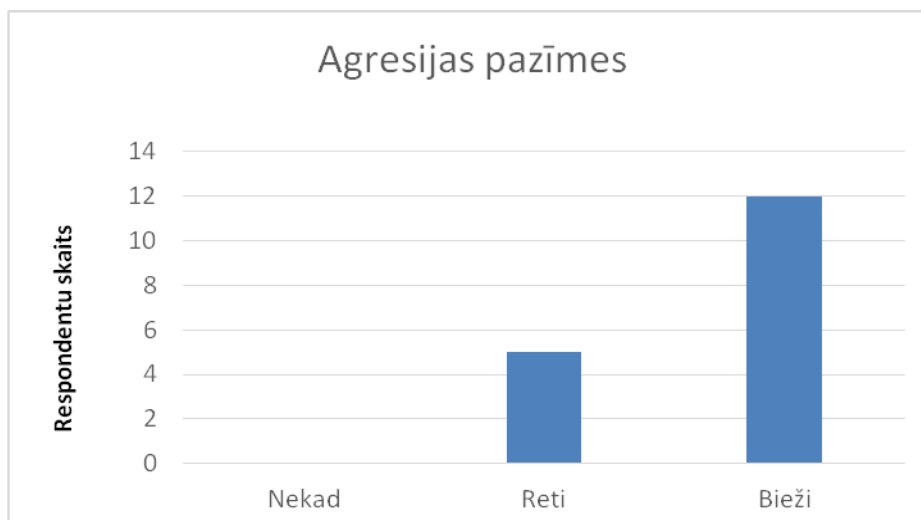
2.2. Pirmsskolas skolotāju aptaujas rezultātu analīze

Pirmsskolas skolotāju aptauja tika veikta 2017. gada septembrī ar mērķi atklāt agresijas problemātikas aktualitāti pirmsskolas pedagogijā, kā arī apkopot skolotāju pieredzi dotās problēmas risināšanā. Anketas tekstu skatīt 1.pielikumā.

Aptaujā piedalījās 17 pedagogi, tai skaitā ar 5-7 gadus veciem bērniem strādā 3 skolotāji (pa vienai grupai). Darba autore analizēja apkopoti visu skolotāju ieteikumus un izmantotos paņēmienus, tomēr praktiskā pētījumā vairāk orientējās uz tam metodēm, kuras ieteica skolotāji, kas strādā ar vecākiem bērniem.

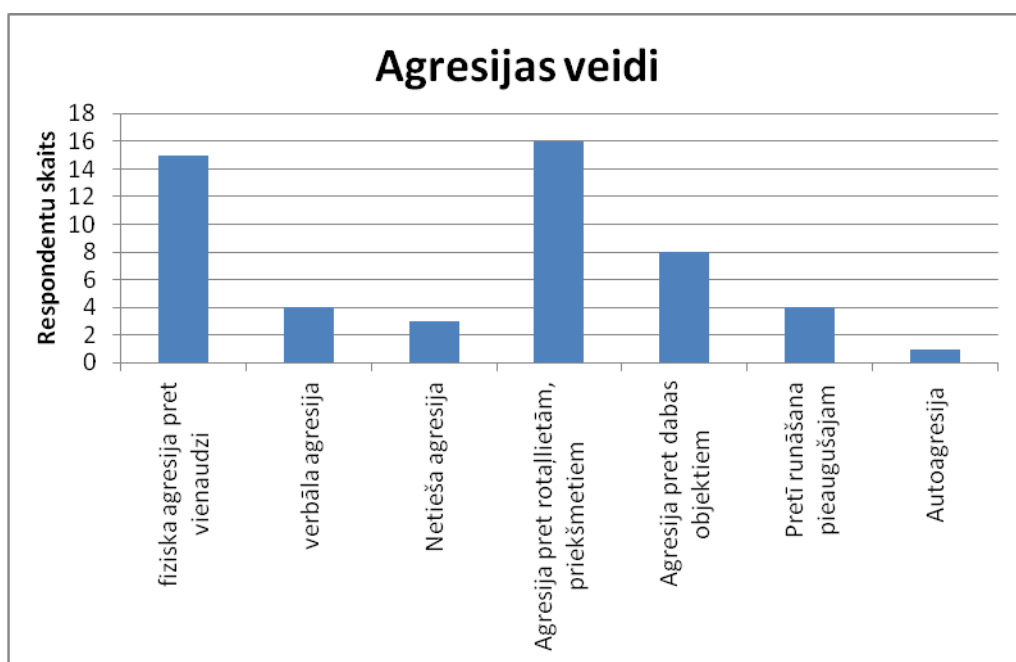
Pamatā visi skolotāji ir pieredzējuši, tikai 3 skolotājiem darba stāžs ir līdz 4 gadiem. Tas autores skatījumā vērtējams ļoti pozitīvi, jo skolotājiem noteikti ir uzkrāta liela pieredze problēmsituāciju risināšanā.

Atbildot uz jautājumu „Vai bērnu uzvedībā pirmsskolā ir vērojamas agresijas pazīmes?“, neviens no respondentiem neatbildēja „nekad”, vairāk kā puse (12 no 17) atzina, ka tās ir vērojamas bieži (sk. 1.att.).

1.attēls. Agresijas izpausmju biežums pirmsskolā respondentu vērtējumā (n=17)

Vērtējot, kādas tieši ir biežāk sastopamās agresijas izpausmes, var secināt, ka bieži ir vērojama agresija pret priekšmetiem, fiziska iedarbība uz pieaugušajiem, vecākajās grupās arī verbāla agresija (apsaukšanās). Viens no pirmsskolas skolotājiem atzīmēja variantu „cits”, norādot uz autoagresiju, kas izpaužas kā bērna sišanās pret zemi, kā rezultātā pats bērns var savainoties (2.jaunākā grupa). Tāpat 2. jaunākajā grupā (3-4 gadi) ir vērojama arī pretī runāšana pieaugušajiem, kamēr citu vecumposmu skolotāji praktiski šo variantu neatzīmēja. Darba autores skatījumā šādas izpausmes var būt saistīta ar 3 gadu attīstības krīzi, kuras risināšanā nepieciešamas atšķirīgas metodes (sk. 2.att).

2.attēls. Biežāk novērojami agresijas izpausmju veidi respondentu vērtējumā (n=17)

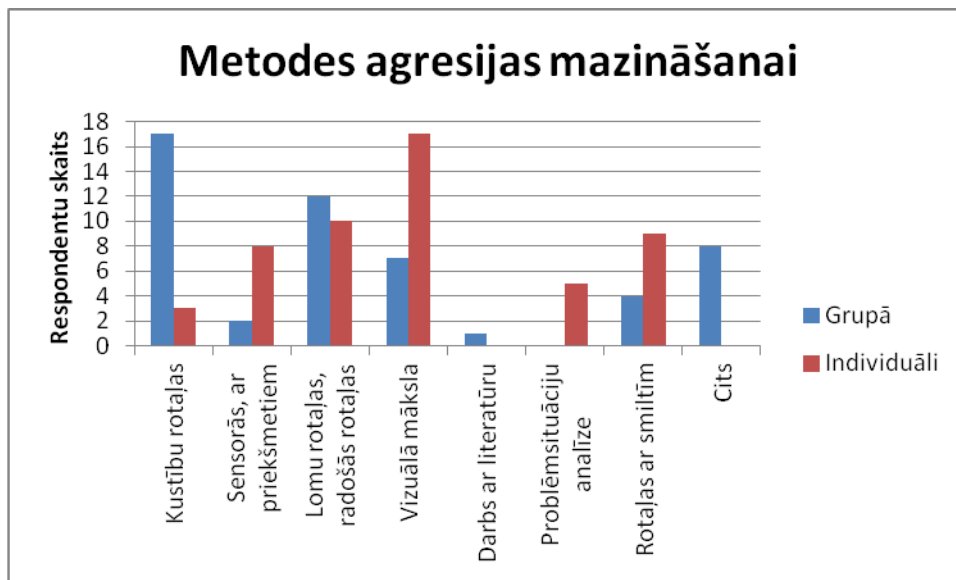
Pētot, vai skolotāju skatījumā ir iespējams mazināt agresijas izpausmes bērnu uzvedībā mērķtiecīgi organizēta pedagoģiskā procesa ietvaros, lielākā daļa skolotāju atzina, ka viennozīmīgi to var izdarīt. Tikai divi skolotāji (ar nelielu darba pieredzi) atbildēja noraidoši, atzīstot, ka dažreiz jūtas bezspēcīgi. Daži no respondentiem, kas atbildēja ar „daļēji” (pavisam 4 skolotāji) atzina, ka skolotāja iespējas ir ierobežojas, jo īpaši, ja runa ir par bērniem, kuru agresija ir saistīta ar psihiskās vai nervu sistēmas attīstības īpatnībām (piemēram, hiperaktivitāte, autiskā spektra traucējumi u.tml.). Lai arī pirmsskolas izglītības iestāde nerealizē speciālās izglītības programmas, tomēr ir saprotams, ka vecākiem ir tiesības pieteikt savu bērnu, pat ja viņam ir kādi attīstības traucējumi (sk. 3.att.)

3.attēls. Agresijas mazināšanas iespējas pedagoģiskajā procesā (n=17)

Nākamie divi anketas jautājumi bija saistīti ar konkrētām metodēm, kas izmantojamas grupu un individuālajā darbā. Abos gadījumos tika atstāta iespēja izvēlēties „cits” vai arī norādīt, ka šīs nodarbību formas agresijas mazināšanai neizmanto vispār, piemēram, nelieto individuālo vai grupu darbu. Abos gadījumos respondenti varēja norādīt pa 3 metodēm, ko izmanto visbiežāk grupu vai individuālajā darbā.

Salīdzinot izmantojamās metodes ir redzamas zināmas atšķirības. Tā, pilnīgi visi 17 respondenti kā vienu no izmantojamajām metodēm grupu darbā atzīmēja kustību rotaļas, savukārt individuālajā darbā – vizuālās mākslas nodarbības, turklāt daži no respondentiem pat īpaši pasvītēja veidošanu. Tādējādi agresīvam bērnam, lai viņam vieglāk būtu atbrīvoties no spriedzes, piedāvā veidošanas materiālu (plastilīnu vai citu materiālu). Lai arī daļā grupu pirmsskolas izglītības iestādē ir izveidotas kinestētisko smilšu kastes, kur bērni var darboties individuāli vai pāros, tomēr rotaļas ar smiltīm kā piemērotu metodi grupu darbam atzīmēja tikai 5 respondenti, bet individuālajam – 9. Tāpat abos nodarbību veidos populāras metodes ir lomu rotaļas un radošās rotaļas. 8 no pedagogiem grupu darbā atzīmēja „cits”, paskaidrojot, ka lieto spēles dabā un darbu (rotaļas) ar dabas materiāliem.

4.attēls. Skolotāju izmantojamās metodes agresijas izpausmju mazināšanai (n=17)

Balstoties uz anketēšanas rezultātiem, var secināt:

- 1) darbs ar agresijas izpausmju mazināšanu ir nozīmīgs pirmsskolas pedagoģiskā procesa ietvaros;
- 2) agresijas mazināšanai izmantojamas grupu un individuālas rotaļnodarbības, uzsvaru liekot uz tādiem paņēmieniem kā kustību rotaļas, lomu (radošās) rotaļas un vizuālā māksla, īpaša loma atvēlama rotaļām dabā un ar dabas materiāliem.

2.3. Pētījuma dalībnieku raksturojums un pastāvošo agresijas problēmu analīze

Pēc adaptācijas perioda 2017. gada septembra beigās / oktobra sākumā darba autore, balstoties uz novērojumu datiem, izvērtēja agresijas izpausmju raksturu un izteiktības pakāpi 5-6 gadus vecu bērnu grupā. Grupu apmeklēja 15 bērni vecumā no 5 līdz 6 gadiem, no kuriem bija 9 meitenes un 6 zēni. Agresijas izpausmes tika vērtētas pēc sākotnēji izstrādātajiem kritērijiem un rādītājiem. 3.tabulā sniegts pārskats par agresijas izpausmju rādītājiem pētījuma sākumā. Šeit un turpmāk minēto bērnu vārdi ir mainīti

3.tabula. Agresijas izpausmju rādītāji pētījuma sākumā

Bērns	Attieksme pret lietām	Attieksme pret dabu	Attieksme pret vienaudžiem	Attieksme pret pieaugušajiem	Attieksme pret grupas noteikumiem
Maksims	1	1	1	0	1
Kārlis	2	2	1	0	1
Filips	1	0	0	0	0

Daniels	1	1	1	0	1
Mareks	2	1	2	1	1
Edmunds	1	1	2	0	0
Samanta	0	0	1	0	0
Inga	1	0	1	0	0
Anna	2	0	2	0	0
Olga	1	0	1	0	0
Viktorija	2	1	2	1	1
Sofija	1	0	1	0	0
Lilita	0	0	0	0	0
Katrīna	1	1	1	0	1
Marta	2	1	1	0	1

Nepieciešams izanalizēt katru no kritērijiem atsevišķi.

Attieksme pret lietām. tiek pētīta bērnu prasme saudzīgi izturēties pret lietām, nemest, neplēst tās. Ir jānorāda, ka tikai 2 bērni visos gadījumos saudzīgi izturas pret lietām (Samanta, Lilita). Samanta par vienmēr ļoti pārdzīvo, ja ir salūzusi kāda rotaļlieta, pazudis kāds lelles aksesuārs utml. Tai pat laikā grupa ir vērojams, ka daudzi bērni savu trauksmi un negācijas „izgāž” tieši uz lietām. Piemēram, Anna, būdama dusmīga, var mest mantas un pat censties speciāli atraut kādu detaļu, Kārlis vienmēr sāk kaut ko spārdīt, turklāt šādas agresijas izpausmes zēnam ir novērojamas bieži. Pedagoģiskajā procesā nepieciešams pastiprinātu uzmanību pievērst šim aspektam. Vidējais rādītājs grupā 1,2

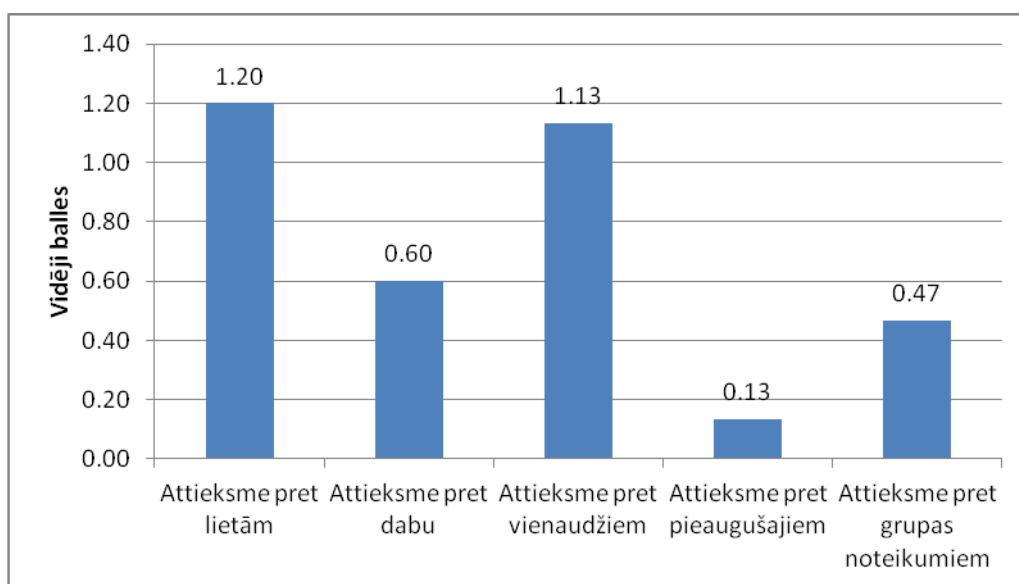
Attieksme pret dabu. Te tika pētīts, kā bērni uzvedas brīvā dabā. Pat zinot, ka ir slikti raut kokiem lapas, plest bez vajadzības ziedus, laužt koku zarus utt., tomēr daļa bērnu to dara. Katrīna to var sākt darīt, šķietami, lai kavētu sev laiku, tomēr citi bērni dara to apzināti. Piemēram, Mareks, kad ir dusmīgs vai satraukts, vienmēr dodas uz teritorijas daļu, kur gar asfalta malu rāpo skudras. Zēns sāk mīdīt kukaiņus ar kājām, lai gan apzinās, ka tā darīt ir slikti. Tomēr liela daļa bērnu dabā, svaigā gaisā nomierinās un agresijas akti praktiski nav novērojami. Dots novērojums saskan ar pedagogu aptaujas rezultātiem, saskaņā ar kuriem viena no agresijas mazināšanas metodēm ir rotaļas svaigā gaisā. Vidējais rādītājs grupā 0,6.

Attieksme pret vienaudžiem. Te tika pētīta bērnu savstarpējā saskarsme un konfliktu biežums, raksturs. Ir bērni, kas, nespējot sadalīt rotaļlietas, nāk pie skolotājas pēc palīdzības, bet citi (piemēram, Mareks, Edmunds, Anna) visus savstarpējos konfliktus vienmēr risina ar dūru palīdzību, turklāt šādu konfliktu skaits ir pietiekami liels. Pedagoģiskajā procesā nepieciešams pastiprinātu uzmanību pievērst bērnu savstarpējai saskarsmei. Vidējais rādītājs grupā 1,13.

Attieksme pret pieaugušajiem. Lai arī reti parādās, ka kāds no bērniem iebilst skolotājam vai sāk runāt pretī, tomēr šādi gadījumi ir ļoti reti. Grupas bērni izrāda cieņu pret pieaugušajiem (skolotājiem un vecākiem). Vidējais rādītājs grupā 0,13.

Attieksme pret noteikumiem. Būtībā te pētīta bērnu spēja ierobežot sevi, pakļaut savas intereses grupas interesēm, iesaistoties kopīgas rotaļās, ievērojot rotaļas noteikumus, vispārējos uzvedības grupā noteikumus. Ir jānorāda, ka bērni reti protestē pret noteikumiem, parasti tiem pakļaujas, visi labi zina, ka ir jāuzvedas grupā un ārpus tās. Vidējais rādītājs grupā 0.47.

Uzskatāmi vidējie rādītāji pa kritērijiem ir salīdzināti 5.attēlā. Jo tuvāk rādītājs ir 0, jo labvēlīgāka ir situācija grupā.

5.attēls. Vidējie rādītāji grupā pa kritērijiem

Analizējot individuālos rādītājus katram bērnam, var izvirzīt šādus līmeņus:

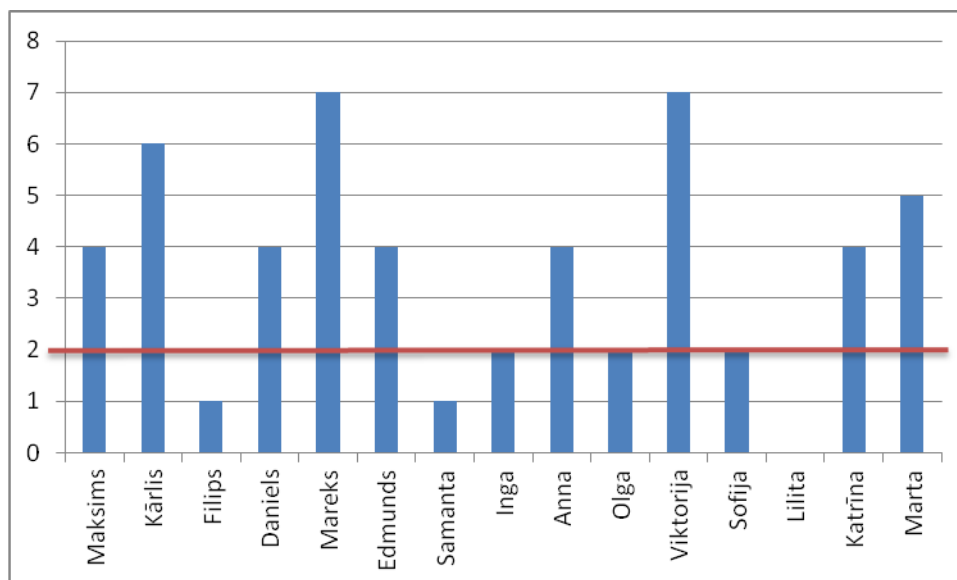
8-10 balles: bērnam ļoti augsts agresijas līmenis, ir ieteicams konsultēties ar speciālistu (psihologu).

6-7 balles: augsts agresijas līmenis, ieteicamas individuālas nodarbības.

3-5 balles: vidējs agresijas līmenis, svarīgi regulāri iesaistīt grupu darbā, lai palīdzētu atbrīvoties no spriedzes.

0-2 balle: agresijas līmenis zems.

6.attēlā redzami bērnu individuālie rādītāji pētījuma sākumā. Attēlā ar sarkanu līniju ir iezīmēta robeža, kas norāda uz zemu (adekvātu) agresijas līmeni.

6.attēls. Agresijas izpausmju individuālie rādītāji pētījuma sākumā

Pēc 6.attēla ir redzams, ka samērā augsts agresīvas uzvedības līmenis ir trim bērniem – Kārlim (6 balles), Marekam un Viktorijai (pa 7 ballēm). Nevienam no bērniem nav 8-10 balles – šāds līmenis darba autores skatījumā jau nozīmē, ka ļoti svarīgi ir vērsties pie speciālista un risināt bērna problēmas kompleksi ciešā sadarbībā ar vecākiem.

Lai arī liela daļa bērna agresijas cēloņu ir saistāmi tieši ar ģimeni, dotā darba ietvaros sadarbība ar ģimeni netiek izskatīta, pētot skolotāju iespējas atbilstoša pedagoģiskā procesa organizācijā.

Tāpat darba autores skatījumā pedagogiem būtu jāpievērš uzmanība arī tiem bērniem, kuriem agresijas vērtējumā ir 0 – šāds rādītājs var liecināt arī par pārmērīgu nedrošību un bīklumu, kas var kavēt bērna sociāli emocionālo attīstību. Lilita, kura agresijas izpausmju vērtējumā saņēmusi „0”, ir ļoti nedroša, klusa meitene, ir acīmredzams, ka bērns baidās pārkāpt jebkādas noteikumus. Autore uzskata, ka arī tā ir pedagoģiska problēma, tomēr dotā darba ietvaros šī tēma netiks tuvāk aplūkota.

2.4. Pētījuma gaita un rezultātu analīze

Pētījuma ietvaros tika izstrādāta un īstenota programma, kas aptvēra daudzveidīgus bērnu darbības veidus un bija vērsts uz agresīvas uzvedības izpausmju mazināšanu. Pārskats par realizēto programmu sniegts 4.tabulā.

4.tabula. Realizēta programma agresijas mazināšanai pirmsskolā

Periods	Attieksme pret priekšmetiem	Attieksme pret dabu	Attieksme pret vienaudžiem
Oktobris	Radošas rotaļas „Rotaļlietu dakteris	Rotaļas ar kastaņiem un zīlēm – cilvēciņu un	Pārrunas par sižetiskajiem attēliem „Pareizi – nepareizi”

	Aikāsāp“ „Rotaļlietas aizgājušas“ (improvizācija) Veidošana: izmīcam mālā rotaļlietu plēsēju	dzīvnieku veidošana. Smilšu spēles. Rotaļa „Atrodi tādu pašu lapu“ Skudru pūžņa vērošana	Etīdes – iestudējumi bez vārdiem (emocionalitātes demonstrācija un emociju atpazīšana) Kustību rotaļas „Diena – nakts“, „Noķer mani“, „Riņķa deja“, (Хоровод) ar elpošanas vingrojumu elementiem
Novembris	Leļļu teātris Pirkstu lellišu veidošana no māla, papīra, to izmantošana rotaļās	Dabas vērojumi: Ko atgādina pelķe, mākonis. Saulriets. Smilšu spēles	Kustību rotaļas „Draudzīgie lācēni“, „Atrodi sev pāri“, „Spogulis“ Radošā rotaļa „Mēmais šovs“
Decembris	Iesaistīšanās grupas dekorāciju veidošanā: sniegpārslīņas, eglišu rotājumi.	Putnu barošana, putnu barotavu veidošana, „Putnu gardumi“ „Sniega eņģeļu“ zīmēšana. Eksperimenti ar sniegu	Kustību rotaļas „Aizliegtā krāsa“, „Čūska“, „Pīlēni mežā“ Zīmējam cits citam apsveikumus Savstarpējās laipnības diena
Janvāris	Lellēm jauni tērpi: tērpu veidošana Mājas: gatavošana no kartona, kopīga krāsošana, izmantošana rotaļās	Spēles ar ūdeni Dabas vērojumi Veidošana no salmiem Spēles ar smiltīm Veidošana	Radošā rotaļa „Mēmais šovs“ Kustību rotaļas „Trīs stihijas“, „:Zaķēn, zaķēn, piesargies“ Kustību rotaļas ar elpošans vingrojumiem

Pedagoģiskā pētījuma ietvaros galvenokārt tika izmantoti šādi metodiskie paņēmieni;

- kustību rotaļas, muzikālas kustību rotaļas ar elpošanas vingrojumiem, tautas kustību rotaļas;
- vizuālā māksla: veidošana, zīmēšana ar pirkstiem;
- smilšu rotaļas (brīvā dabā un telpā ar kinestētiskajām smiltīm);
- rotaļas ar ūdeni (apakšgrupās);
- rotaļas ar dabas materiāliem, brīvā dabā;
- darbs ar literatūru (pasakām);
- lomu rotaļas – problēmsituāciju izspēlēšana ar lellēm, pirkstu lellītēm.

Ir jānorāda, ka problēmsituācijas tika izspēlētas katru reizi, kad grupā bija novērota agresīva uzvedība. Spēlē tika atkārtota tieši novērotā situācija, tikai personāži mainīti – parasti tika izmantotas rokas lelles, bet bērniem bija jāizvērtē un jāpiedāvā savi situācijas vērtējuma varianti.

Programma galvenokārt tika izvēlēti paņēmieni, kas vērsti uz konstatēto problēmu mazināšanu, tai skaitā – attieksmes pret lietām, pret dabu un pret vienaudžiem korekciju.

Attieksmes pret priekšmetiem veidošanā tika izmantotas radošās rotaļas. Tāpat bērni tika iesaistīti rotaļlietu vides veidošanā – paši izgatavoja lellītes, ko pēc tam lietoja sižetiskās rotaļās. Oktobrī tika organizēta improvizācija „Rotaļlietas aizgājušas”. Bērniem iepriekš tika lasīts priekšā A. Čukovska „Moidodira”, pārrunājot, kā no nevīžīgiem bērniem aiziet visas lietas. Nākamajā dienā, kad bērni ieradās grupā, no plauktiem bija pazudušas rotaļlietas – lelles, mīkstās rotaļlietas, mašīnas u.tml. Skolotāja paskaidroja, ka acīmredzot rotaļlietas ir nolēmušas doties prom, jo bērni rotaļlietas lauž, met un nerūpējas par tām. Skolotāja piedāvāja bērniem izdomāt, kā viņi varētu turpmāk rīkoties, ko darīt, lai rotaļlietas vairs nebēgtu prom. Lūk, daži bērnu darbības novērojumi:

Maksims: izrāda ļoti lielu satraukumu, nedroši staigā pa grupu, baidās izveidot acu kontaktu ar citiem bērniem un skolotāju.

Skolotāja: Tu pārdzīvo, ka rotaļlietas ir aizgājušas?

Maksims pamāj ar galvu: Varbūt tas bija tāpēc, ka es metu mantas.

Skolotāja: Kāpēc tu meti mantas?

Maksims: es biju dusmīgs.

Skolotāja: Vai tev mantas bija kaut ko sliktu izdarījušas?

Maksims: Nē, man nesanāca darbiņš.

Skolotāja: Zini, arī es dažreiz ļoti dusmojos, kad man kaut kas nesanāk. Taču es pēc tam nemetu mantas. Kad es esmu ļoti dusmīga, es savas dusmas iemīcu plastilīnā (rāda, kā ar dūrēm var iemīcīt dusmas mīkstā veidošanas pastā). Maksims sāk darboties.

Viktorija: Vajag iet meklēt. Mēs pateiksim, ka vairāk neplēsīsim.

Edmunds: Es ielikšu mašīnai riteņus. Vakar izņēmu (rāda riteņus).

Pēc pārrunāšanas ar visiem bērniem grupā attieksmi pret rotaļlietām atnāk skolotājas palīdzība un paziņo, ka visas grupas rotaļlietas atrodas bērnu dārzā zālē. Skolotāja ar bērniem dodas pēc rotaļlietām, visi tās atnes atpakaļ uz grupu un sakārto.

Varēja redzēt, ka dotais paņēmieni bērniem aizskāra dziļi emocionāli, lai arī nevar noliegt, ka daži bērni (Mareks, Inga, Sofija) uzsvēra, ka tā noteikti nevar būt un rotaļlietas ir aiznesušas (nozagušas). Tādējādi, lai arī dotais paņēmieni uzskatams par veiksmīgu un tas labvēlīgi ietekmēja bērnu vispārējo attieksmi pret rotaļlietām, tomēr nevar noliegt, ka tas nebija vienādi efektīvs attiecībā pret visiem bērniem.

Nozīmīga loma visā pētījuma ietvaros tika atvēlēta bērnu patstāvīgam darbam, gatavojot rotaļlietas, kas izmantojamas lomu rotaļās un dramatizācijas. Tā, bērniem tika piedāvāts izveidot

rotaļlietas pazīstamu pasaku dramatizācijām: izgrieztas sagataves viņi līmēja pie plastmasas glāzītēm, papildinot ar pielīmējamiem vai piezīmējamiem atribūtiem (sk. 7.attēlu).

7.attēls. Bērnu pašgatavotu rotaļlietu piemērs: pasakas „Rācenis” varoņi

Ar šīm rotaļlietām bērni varēja brīvi rotaļāties. Novērojumi liecina, ka bērni ievērojami akurātām spēlējās ar pašu gatavotām rotaļlietām, kuru pagatavošanā bija jāpieliek ievērojamas pūles.

Vienlaicīgi bērniem bija iespēja gatavot rotaļlietas pilnīgi patstāvīgi, izmantojot pūkainas stieplītes, gatavas mīkstas bumbiņas un pielīmējamas actiņas uz pašlīmējošas līmlentes bāzes. Atribūtu šādu lellīšu izgatavošanai bija brīvi pieejami ārpus nodarbību laikā. Ar lellīšu izgatavošanu ļoti aizrāvās Lilita, Marta, Daniels, Olga. Ir jāuzsver, ka Lilita lellīšu gatavošanai piegāja ļoti atbildīgi, citi bērni atzina, ka meitenei sanāk ļoti labi, tādēļ pat bija novērojamas situācijas, kad citi bērni lūdza Lilitai palīdzēt. Tas attiecīgi cēla arī meitenes pašapziņu.

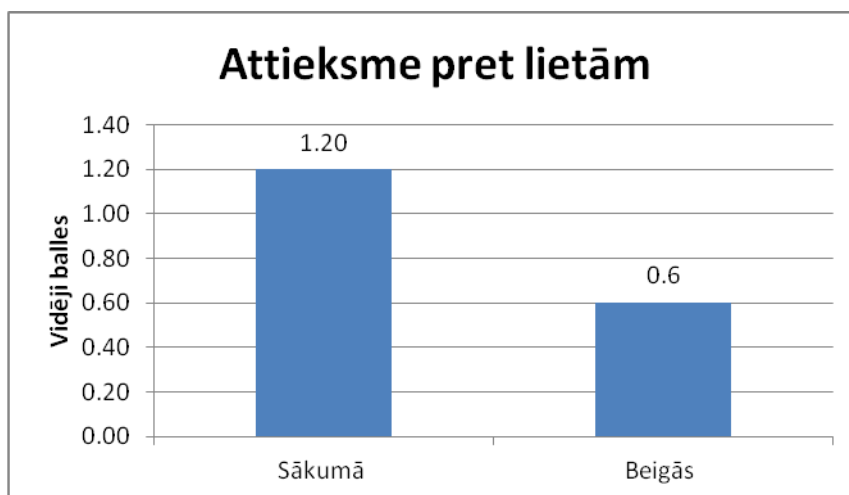
Dota pieeja labi attīstīja bērnu fantāziju, rosinot izdomāt sižetus radošajās rotaļās, kas atbilstu izgatavoto rotaļlietu ārējam tēlam. Skolotāja stimulēja bērnus izdomāt katrai rotaļlietai vārdu, raksturot tās uzvedību un raksturu atbilstoši rotaļai.

Piemēram, Filips, Edmunds un Daniels bieži spēlēja „Citplanētiešus”, kamēr Maksimam, Marekam, Viktorijai biežāk bija „Monstriņi”. Rotaļu raksturs bija labvēlīgs, turklāt bija novērojams, ka pret pašu gatavotām rotaļlietām bērniem ir pavisam savādāka (saudzējošāka) attieksme nekā pret pirktajām. Dažu šādu rotaļlietu piemēri redzami 8.att.

8.attēls. Bērnu pašu gatavoto rotaļlietu no stieplēm piemēri

Vērtējot veiktos pasākumus un metodiskos paņēmienus bērnu mijiedarbības ar vidi veicināšanā, tika novērota pozitīva dinamika – samazinājās agresijas izpausmju biežums pret priekšmetiem pirmsskolā (sk. 9.att.).

9.att. Attieksmes pret lietām dinamika, vidējie radītāji grupā

Attieksme pret dabu. Lai mazinātu agresijas izpausmes dabā, pret augiem (kokiem, krūmiem, ziediem u.tml.) un kukaiņiem, kas novērojami pirmsskolas teritorijā, tika galvenokārt izmantotas rotaļas brīvā dabā, dabas vērojumi, kā arī rotaļas ar dabas materiāliem. Oktobrī bērni tika rosināti kopīgi vākt lapas, grupā tās tika nospiestas, veidojot kopīgu albūmu – herbāriju, kā arī pēc tam izmantotas aplikācijās.

Liels akcents tika likts uz smilšu rotaļām. Grupas telpā tika izveidota smilšu kaste ar kinestētiskajām smiltīm, ar kurām varēja darboties viens bērns vai nelielās apakšgrupās. Ar tām bērni tika rosināti darboties, ja jutās saspringti, dusmīgi, raudāja, arī pēc dažādām konfliktsituācijām. Bērni varēja spēlēties tikai ar smiltīm, vai papildināt būves ar zīlēm, kastaņiem, čiekuriem. Tāpat tika organizētas arī radošās rotaļas smiltīs, papildinot tās ar mazām rotaļlietām no „Kinderolām” vai lego. Bērni paši attīstīja rotaļas sižetu, skolotāja bija viens no

rotaļas dalībniekiem, kurš uzklausīja citu bērnu ieteikumus un savus ieteikumus izvirzīja tikai brīdī, kad rotaļa šķietami apstājās (sk. 10.att.).

10.att. Rotaļas ar smiltīm

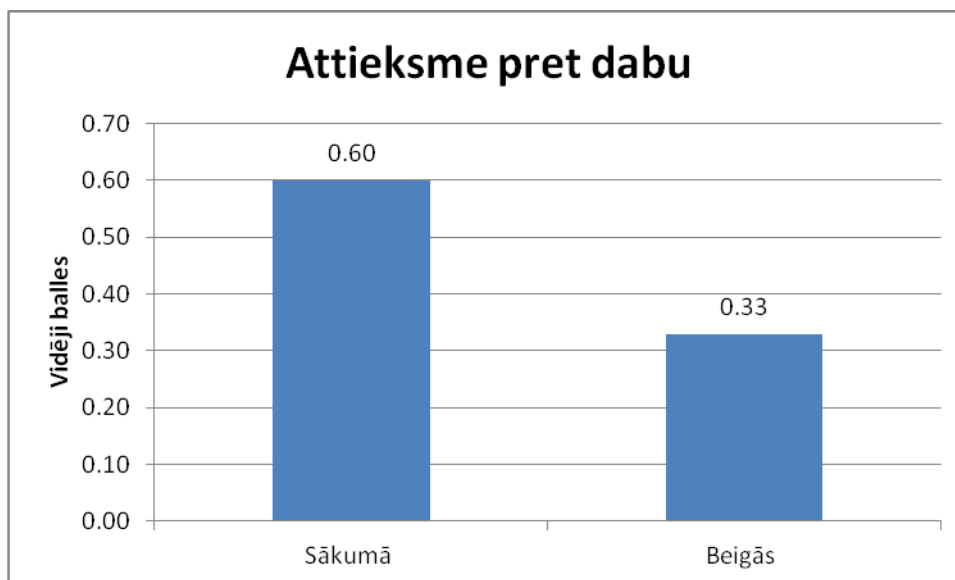
Vērojot bērnus rotaļās ar smiltīm, bija redzams, ka bērniem tās sagādā neviltotu prieku, tika veidotas „pasaules”, kas ļāva bērniem atbrīvoties no spriedzes.

Tāpat plaši tika izmantotas rotaļas ar ūdeni. Vannas istabā tika izvietota liela bļoda, kurā kopā ar skolotāji bērni apakšgrupās varēja laist kuģīšus, veikt eksperimentus ar ūdeni, piemēram, bērni ar ūdens termometru mērīja temperatūru, pētīja, kādi priekšmeti grimst, bet kādi peld u.tml. Lai arī bērniem šīs rotaļas ļoti patika, tomēr ir jāatzīst, ka nepieciešams ļoti pārdomāt šādu rotaļu norisi, jo bērniem patīk šļakstīties, nereti radās nepieciešamība pēc rotaļām pārģērbties. Tādēļ pirms šādu rotaļu organizēšanas vienmēr tika saņemta atļauja no vecākiem, kuri atnesa arī maiņas drēbes, ja tādas būtu nepieciešamas.

Ar vecāku atbalstu grupā tika izveidots dzīvais stūrītis – terārijs ar kāmīti. Bērni to vēroja, aktīvi piedalījās barības došanā. Tāpat visi bērni tika iesaistīti telpaugu aprūpē, veidojot izpratni par augu nozīmīgumu cilvēka dzīvē.

Tomēr ir jānorāda, ka nereti pastaigu laikā bērniem aizmirsās nodarbībās apgūtais, bērni varēja laužt zarus, izmētāt zāli bez vajadzības, nesaskatot savā darbībā neko sliktu. Šo iemeslu dēļ nodarbības tika organizētas arī ārā, rosinot bērnus vērot dabas parādības.

Analizējot sasniegtos rezultātus, var konstatēt ievērojamus uzlabojumus. Ja pētījuma sākumā vidējais radītājs grupa attieksme pret dabu bija 0,6, tad pētījuma beigās – 0,33 (sk. 11.attēlu).

11.attēls. Attieksmes pret dabu dinamika, vidējie rādītāji grupā

Attieksme pret vienaudžiem. Šajā aspekta pētījuma sākumā bija novērojamas visbiežākās agresijas izpausmes – bērni varēja strīdēties un pat sakauties šķietamu sīkumu dēļ, ne vienmēr spēja sadalīt rotaļlietas, dusmas un negācijas savu neizdošanos kādā rotaļnodarbībā izgāza pār vienaudžiem. Lai mazinātu šādas izpausmes, pētījuma ietvaros ļoti plaši tika izmantotas dinamiskas kustību rotaļas (sk. 2.pielikumu), kuras tika organizētas katru reizi, redzot, ka bērni grupā paliek „uzvilkātāki” un ir iespējami konflikti. Kustību aktivitātes ļāva bērniem „izlādēties”, tās ievērojami mazināja trauksmi. Turklāt bija izvēlētas rotaļas, kur izmantošana ļāva veiksmīgāk savā starpā mijiedarboties. Darba autore izvairījās no rotaļām, kurās ietverts izteikts sacensību moments un ir nosakāmi zaudētāji vai uzvarētāji – nelabvēlīga iznākuma gadījumā agresīvi noskaņotais bērns varētu kļūt tikai agresīvāks. Tādēļ tika izmantotas rotaļas bieži ar mūzikas elementiem, arī iekļauti elpošanas vingrinājumi apļa rotaļās.

Ja tika novērota kāda konfliktsituācija, kas noslēdzās ar bērnu strīdu, fizisku vai verbālu agresiju, arī ar asarām, darba autore individuāli pārrunāja ar katru no bērniem situāciju, pati ieņemot neitrālu nostāju, sekojoši dotā situācija tika izspēlēta ar lellēm. Piemēram, Mareks iesitis Kārlim, jo Kārlis ir paņēmis mašīnu, ar ko Mareks rotaļājies, taču Kārlis uzsvēris, ka tā ir bijusi viņa mašīna, kuru viņš iepriekšējā dienā atnesis uz grupiņu un atstājis. Skolotāja, iekļaujot situāciju nodarbībā, demonstrē rotaļu zaķi un lāci. Rotaļlietas atkārtoti notikušo situāciju. Noslēgumā skolotāja nosēdina rotaļlietas katru savā galda galā: Draugi ir sakāvušies, tagad abiem sāp sirsniņas. Varbūt, bērni, mēs varētu viņiem kaut kā palīdzēt? Ko mēs varētu ieteikt?”

Viktorija: Var taču paspēlēties kopā!

Olga: Jā, tā ir interesantāk.

Edmunds: Ar rotaļlietām ir jādalās.

Skolotāja: Un kā domā tu, Kārlī?

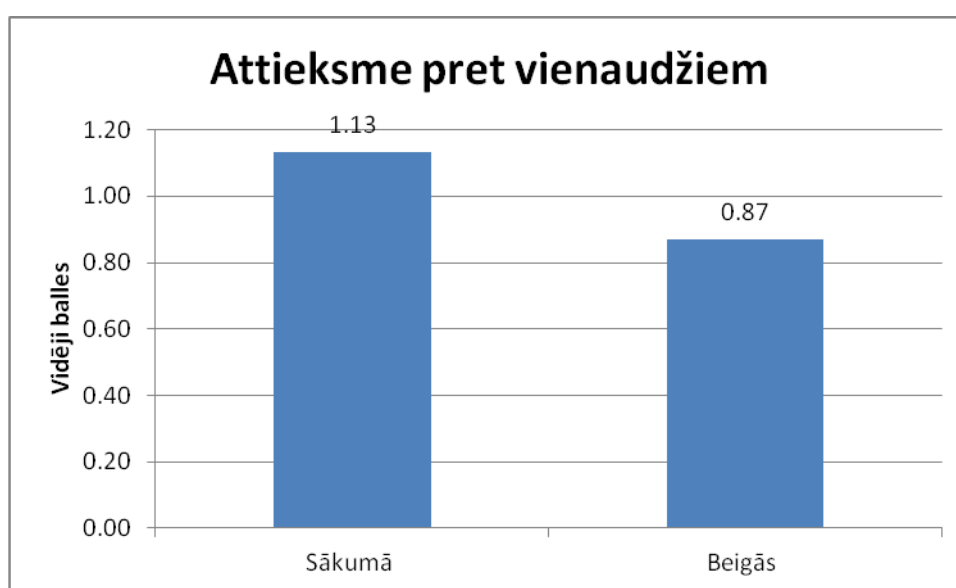
Kārlis klusē. Pēc skolotāja uzmundrinājuma norāda: „Laikam jau var spēlēties. Bet ir jāprasa!”

Skolotāja: Un kā tu domā, Marek?

Mareks: Var arī spēlēties..

Analizējot doto situāciju, ir redzams, ka bērni labi atpazīst sevi un, norobežojoties no konflikta, spēj atrast kādu risinājumu.

Protams, lai mazinātu bērnu savstarpējās agresijas izpausmes, ir nepieciešams ilgāks laiks, tomēr, vērtējot sasniegto dinamiku, ir redzams, ka vidējais rādītājs grupā ir samazinājies, kas liecina, ka izmantotā metodika ir pietiekami efektīva (sk. 12.att.).

12.attēls. Attieksmes pret vienaudžiem dinamika, vidējais rādītājs grupā

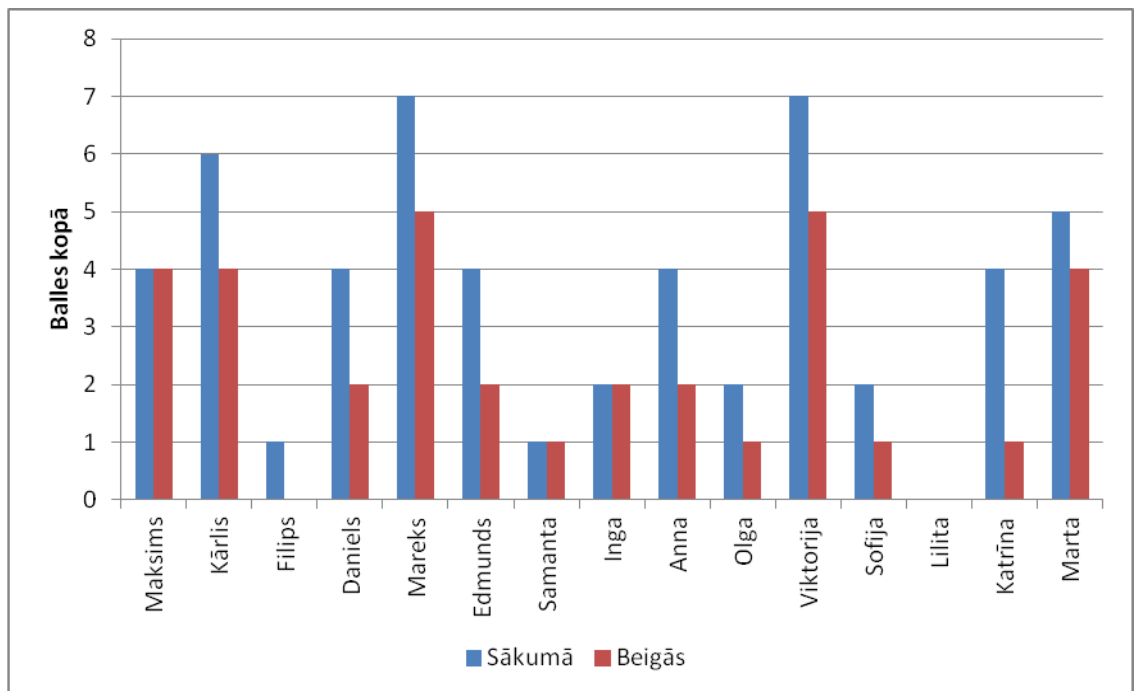
Pārskatot kopējos sasniegtos rezultātus, darba autore secina, ka agresijas izpausmju biežums grupā ievērojami samazinājās. Pētījuma beigās neviens no bērniem vairs nesaņēma vērtējumu „2” balles, kas liecina par pozitīvu dinamiku. Protams, agresijas izpausmes un konflikti netika izskausti. 5-6 gadus veci bērni ir ļoti emocionāli un impulsīvi, saspringtās situācijās, jo īpaši savstarpējā mijiedarbībā, konflikti ir ierasta parādība, tomēr, vadoties pēc pētījuma rezultātiem, ir iespējams tos mazināt, mācot bērniem nevērst uz vienaudžiem fizisku agresiju, bet tiekties ar vienaudžiem vienoties kopīgās rotaļās.

Pārskats par dažādu aspektu vērtējumiem ballēs katram bērnam pētījuma beigās sniegts 5.tabulā.

5.tabula. Agresijas izpausmju rādītāji pētījuma beigās

Bērns	Attieksme pret lietām	Attieksme pret dabu	Attieksme pret vienaudžiem	Attieksme pret pieaugušajiem	Attieksme pret grupas noteikumiem
Maksims	1	1	1	0	1
Kārlis	1	1	1	0	1
Filips	0	0	0	0	0
Daniels	1	0	1	0	0
Mareks	1	1	1	1	1
Edmunds	1	0	1	0	0
Samanta	0	0	1	0	0
Inga	1	0	1	0	0
Anna	1	0	1	0	0
Olga	0	0	1	0	0
Viktorija	1	1	1	1	1
Sofija	0	0	1	0	0
Lilita	0	0	0	0	0
Katrīna	0	0	1	0	0
Marta	1	1	1	0	1

Tabulā uzskatāmi redzams, ka nav saglabājies vērtējums 2 balles. Individuālie kopējie rādītāji grupā uz pētījuma sākumu un beigām salīdzinoši atspoguļoti 13.attēlā.

13.attēls. Agresijas izpausmju dinamika

Analizējot 13.attēlu, ir uzskatāmi redzams, ka ievērojami samazinājies agresijas izpausmju rādītājs bērniem, kuriem bija novērojamas biežas agresijas izpausmes (Kārlim, Marekam un Viktorijai. Dažiem bērniem ir saglabājies tāds pats vērtējums (Maksims, Samanta, Inga), tomēr ir jānorāda, ka arī šiem bērniem bija vērojamas pozitīvas izmaiņas. Tas kopumā ļauj apstiprināt pētījuma sākumā izvirzīto hipotēzi: agresijas novēršanas paņēmieni vecākajā pirmsskolas vecumā būs sekmīgi, ja pedagogs ikdienas darbā izmantos daudzveidīgas rotaļas, kuru ietvaros veicinās bērnu savstarpējo mijiedarbību un rosinās bērnus izteikt savas domas, izjūtas, pārdzīvojumus.

2.5. Ieteikumi pirmsskolas skolotājiem

Balstoties uz teorētiski un empīriski pamatotām atziņām, darba autore izstrādāja virkni ieteikumu pirmsskolas skolotājiem par pedagoģiskā procesa organizāciju bērnu agresijas mazināšanai.

Vides iekārtošana. 5 - 6 gadu veci bērni izvēlas daudzveidīgas un sarežģītākas rotaļas, ir svarīgas kopīgas rotaļas (jo īpaši sižetiskas) ar vienaudžiem, rotaļlietas, kas rada nepieciešamību pārvarēt nelielas grūtības, radoši izpausties.

Nepietiekams rotaļlietu daudzums ierobežo bērna rotaļu gaitu un bremzē personības attīstību. Svarīgs ir rotaļu bāzes saturs. Lai bērnam ieaudzinātu prasmi koncentrēties nepieciešamas rotaļlietas. Tomēr rotaļlietu pārpilnība ir kaitīga, jo pazemina bērna interesi. Joprojām lielu daļu uzskates un izdales materiālu ir pašu pedagogu, vecāku un bērnu darinājumi.

Vēlams, izmantot saimniecībā vairs nevajadzīgas lietas-avīzes, rullīšus, piena pakas, plastmasa pudeles, olu kastītes, burciņas, u.c. no pastaigām vēlams pārnest dabas materiālus - lapas, čiekurus, akmentiņus. No tiem iespējams izveidot mākslas darbus un rotaļlietas, piemēram, būvēt lauku sētu ar čiekuru dzīvniekiem un koka aplokiem. Šāda veida rotaļas bērnam attīsta spēju uztvert priekšmetus un parādības caur juteklisko prizmu. Bērni attīstās rotaļās un tādēļ, nodarbībās jāiekļauj sensoriskie uzdevumi.

Ļoti būtiski ir iesaistīt pašus bērnus rotaļlietu, rotaļu atribūtu izgatavošanā. Tas veidos saudzīgāku attieksmi pret lietu vidi, mācīs neizgāzt savu agresiju uz lietām.

Ļoti teicamus rezultātus nodrošina rotaļas ar smiltīm un ūdeni. Šo iemeslu dēļ grupā ieteicams izveidot kinestētisko smilšu kasti, kurā var rotaļāties bērni pāros. Smilšu kasti var papildināt ar nelielām rotaļlietām vai dabas materiāliem (kastaņi, zīles, čiekuri), kas stimulēs bērnus „būvēt savu pasauli”.

Vannas istabā var izveidot stūrīti ūdens rotaļām, kur var rotaļāties nelielās apakšgrupās bērni pieaugušā uzraudzībā. Tā var būt liela bļoda, kurā var laist nelielus kuģīšus, spēlēties ar

ūdens dzirnaviņām, veikt vienkāršus eksperimentus (piemēram, „Grimst – negrimst”), kas attīstītu bērnos izziņas prieku, vienlaicīgi palīdzētu atbrīvoties no spriedzes.

Bērna patstāvības sekmēšana. Svarīgi ļaut bērnam aktīvi darboties (pašrealizēties) un izrādīt interesi par bērna aktivitātēm. Nedrīkst ierobežot bērna vēlmi darboties. Jāatceras, ka rotaļa dod bērniem iespēju izteikt sevi, savas domas un jūtas. Caur rotaļu bērns atmet savus pārdzīvojumus un risina radušās problēmas.

Lai veicinātu patstāvību, rotaļu vide ir veidojama atbilstoši konkrētās grupas bērnu interesēm. Noteikti ir jānovieto pieejamā vietā materiāli radošam darbam – zīmuļi, krāsas, plastilīns, ar ko bērni var brīvi darboties pēcpusdienas vai rīta cēlienā ārpus nodarbību laika.

Sadarbība ar pieaugušo. Ne mazāk svarīga ir pedagogu sadarbība ar bērnu. Jo bērns ir jaunāks, jo viņam vairāk nepieciešama sadarbība ar vecākiem. Sevišķi liela uzmanība jāvelta tām aktivitātēm, kuras bērnam sagādā grūtības.

Sadarbības procesā skolotājs iesaistās aktivitātēs un rotaļās kā līdzvērtīgs partneris, uz kuru attiecas tie paši noteikumi, kādi attiecas uz pārējiem rotaļas dalībniekiem.

Mīlestība un labvēlīga emocionāla attieksme pret bērnu. Svarīgi izrādīt mīlestību un izveidot fizisku un emocionālu kontaktu. Bērniem nepietiek ar verbālu mīlestības apliecinājumu. Viņiem to vajag sajūst. Tāpēc pieaugušo un bērnu fiziskajam kontaktam ir milzīga nozīme. Bērns, jūtot vecāku un/vai skolotāju pieskārienus, jūtas drošs un aizsargāts. Nedrīkst pieļaut to, ka bērns cīnās par mīlestību. Novērojumi liecina, ka bērns ir mierīgāks, ja viņa vecāki vai skolotāji ir tuvumā. Tas ierobežo arī viņa dusmu impulsus. Rotaļu laikā var ņemt bērnu pie rokas, tieši tāpat var turēt bērnu pie rokas, ja viņš ir agresīvs, dusmīgs, bēdīgs u.tml., turklāt bērns labāk uztver šādā emocionālā stāvoklī skolotāja teikto, ja skolotājs tur savas plaukstās bērna roku sarunas laikā.

Nedrīkst pret bērnu vērsties agresīvi. Ja bērns ir demonstrējis agresiju, to nedrīkst apspiest ar agresiju. Fiziski nesodīt bērnu! Ne vien vecāki, bet arī diemžēl pedagogi bieži izmanto sodu kā uzvedības korekcijas līdzekli. Šādā veidā izturoties var panākt tikai pretējo efektu. Bērns tiek pazemots un tiek grauta viņa pašapziņa. Tieši tāpat nebūtu vēlams uz bērnu kliegt, pazemot, likt kaktā vai ka savādāk. Ja pirmsskolas vecuma bērns ir bijis agresīvs, tad tas liecina par to, ka viņš iekšēji jūtas slikti. Sodot viņu, pieaugušie tikai pasliktina viņa emocionālo stāvokli.

Agresijas gadījumā ir jāizrāda sapratne pret bērnu, jālūdz paskaidrot uzvedības cēloņi, ar rotaļlietām (lomu spēlēm) var palīdzēt bērnam palūkoties uz situāciju no malas un pašam apzināties, ka viņš ir izdarījis nepareizi. Sarunas procesā var kopīgi nonākt pie secinājumiem, ka var situāciju labot (ja agresija ir bijusi pret bērnu, tad rosināt bērnu atvainoties).

Neizmantot atalgojumus par bērna labu uzvedību. Ja vecāki un pedagogi atalgo bērnu par viņa "labo" uzvedību, tad bērns var izjust diskomfortu starp to, ka viņam ir motivēta vēlēšanās uzvesties agresīvi un cerību būt apbalvotam. Šādā veidā var panākt tikai īslaicīgu bērna uzvedības uzlabošanos, jo netiek atklāti agresivitātes cēloņi.

Sniegt labas uzvedības paraugu. Skolotājiem jāapzinās, cik liela ir viņu parauga ietekme uz bērna uzvedību, un jāatceras, ka bērns kopē apkārtējo uzvedību.

Iedrošināt bērnu. Skolotājiem ir jārada situācijas, kurās darbojoties bērns redz vairāk savus spēkus nekā vājumu, palīdzot bērnam saprast, ka viņš pats ar saviem spēkiem var sasniegt mērķi. Bērns ir jāiedrošina ar uzmundrinošiem vārdiem. Nereti bērns kļūst agresīvs, lai slēptu savu nevarību, neprasmī, nezināšanu utt. Ir svarīgi palīdzēt pārvarēt bērnam šo nedrošību pašam par sevi, izmantojot uzmundrinājumus.

Rotaļas pedagoģiskajā procesā. Svarīgi izmantot atbilstošas rotaļas pedagoģiskā procesā. Regulāri organizēt kustību rotaļas, kas palīdz bērniem atbrīvoties no uzkrātās spriedzes. Jebkuras konflikta situācijas ir svarīgi izspēlēt ar lellēm – tas ļaus bērniem paraudzīties uz situāciju no malas un pašiem atklāt, kā šāda situācija bija risināma.

Vizuālā māksla kā agresijas mazināšanas līdzeklis. Svarīgi nodrošināt, lai bērniem būtu patstāvīgi pieejami līdzekļi veidošanai un zīmēšanai (tai skaitā zīmēšanai ar pirkstiem) – saskaņa ar novērojumiem šīs nodarbes palīdz atbrīvoties. Ja bērns ir agresīvs, saspringts, var piedāvāt viņam „izmīcīt savas dusmas” – veidojamajā masā ieslēpt visas savas dusmas. Darbojoties ar pirkstiem, bērns nomierināsies.

SECINĀJUMI

Apkopojot kvalifikācijas darba ietvaros teorētiski un empīriski iegūto informāciju, darba autore formulēja šādus secinājumus:

- 1) Agresija ir destruktīva uzvedība, uzvedības forma, kas tendēta uz to, lai nodarītu kādam fizisku vai psiholoģisku kaitējumu. Visas daudzveidīgās agresīvās darbības var aprakstīt trīs skalās: fiziskā – verbālā, aktīvā – pasīvā, tiešā – netiešā. To kombinācijas dod astoņas iespējamās kategorijas, kas ļauj sistematizēt lielāko daļu agresīvo darbību. Bērnu agresija var būt vērsta pret priekšmetisko pasauli, bet dabas objektiem, pret vienaudžiem un / vai pieaugušajiem, kā arī pašam pret sevi.
- 2) Bērnu agresīvai uzvedībai izdalāmas divas pamata formas – socializētā, kas saistīta ar sociālo vidi, un nesocializētā, kas saistīta ar bērna personības attīstības īpatnībām, tai skaitā psihiskās un nervu sistēmas attīstības traucējumiem. Starp galvenajiem sociālajiem iemesliem jāizdala: masu informācijas līdzekļu ietekme, ģimenes audzināšana, bērnu vecumposma un individuālās īpatnības, attiecības ar vienaudžiem u.c.
- 3) 5-6 gadu vecumā strauji attīstās kognitīvā sfēra, tās attīstības traucējumu gadījumā var veidoties agresīva uzvedība. Nozīmīga ir emocionālā attīstība, kas saistīta ar pašapziņas veidošanos, kā arī empātijas attīstību, tomēr nelabvēlīgos apstākļos bērns var ielēgties emocionāli vai kļūt agresīvi noskaņots pret citiem bērniem, pret savu ģimeni. Sociālajā attīstībā raksturīga noteiktu uzvedības modeļu apguve. Rezultātā, ja vidē bērns var bieži novērot agresiju, arī viņa uzvedībai var būt raksturīga agresija, jo bērns nebūs apguves prasmes paust savas dusmas un iekšējo spriedzi citos veidos.
- 4) Agresijas mazināšanai pedagoģiskajā procesā ļoti svarīga ir pedagoga attieksme pret bērnu. Agresijas mazināšanai izmantojamas daudzveidīgu metožu kombinācijas, tai skaitā iekļaujot tādus paņēmienus kā radošās lomju rotaļas un dramatisācijas, kustību rotaļas, veidošanu, zīmēšanu ar pirkstiem, rotaļas ar smiltīm, darbu ar daiļliteratūru.
- 5) Empīriskajā pētījumā, apkopojot pirmsskolas skolotāju pieredzi, var konstatēt, ka darbs ar agresijas izpausmju mazināšanu ir nozīmīgs pirmsskolas pedagoģiskā procesa ietvaros. Pirmsskolas skolotāji agresijas mazināšanai izmanto grupu un individuālas rotaļnodarbības, uzsvaru liekot uz tādiem paņēmieniem kā kustību rotaļas, lomju (radošās) rotaļas un vizuālā māksla. Tāpat īpaša loma atvēlēta rotaļām dabā un dabas materiāliem.

- 6) Analizējot pastāvošo problemātiku konkrētā bērnu grupā, var konstatēt, ka visbiežāk agresija tiek vērsta pret lietām – bērni dusmās sit, spert, plēš rotaļlietas. Tāpat bieži ir savstarpējie konflikti, kas lielā mēra ir saistīti ar neprasmi risināt konfliktus.
- 7) Izstrādātās programmas realizācijas rezultātā ievērojami uzlabojās kopējie rādītāji – agresijas izpausmes bērnu uzvedībā jau bija novērojamas ievērojami mazāk. Bērnu iesaistīšana grupas rotaļlietu vides veidošanā ļāva samazināt agresijas izpausmju pret lietu vidi biežuma rādītājus vidēji grupā no 1,2 (vērtējums 2 baļļu skalā) līdz 0,6. Plaši izmantojot rotaļas ar dabas materiāliem, jo īpaši smilšu rotaļas, dzīvā stūrīša grupā izveidei ļāva samazināt agresijas izpausmju pret dabas vidi biežuma rādītājus vidēji grupā no 0,6 (vērtējums 2 baļļu skalā) līdz 0,33. Problēmsituāciju izspēles ar lellēm, kā arī kustību rotaļu regulāra organizēšana ļāva samazināt agresijas izpausmju pret vienaudžiem biežuma rādītājus vidēji grupā no 1,13 (vērtējums 2 baļļu skalā) līdz 0,87.
- 8) Kopumā iegūtie rezultāti ļauj apgalvot, ka pētījuma mērķis ir sasniegts un apstiprināta pētījuma sākumā izvirzītā hipotēze: agresijas novēršanas paņēmieni vecākajā pirmsskolas vecumā būs sekmīgi, ja pedagogs ikdienas darbā izmantos daudzveidīgas rotaļas, kuru ietvaros veicinās bērnu savstarpējo mijiedarbību un rosinās bērnus izteikt savas domas, izjūtas, pārdzīvojumus.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS

1. Ādlers A. (1992) Psiholoģija un dzīve. Rīga: IDeA
2. Archer, J. 1988. The Behavioural Biology of Aggression. Cambridge University Press,
3. Bandura A. (2010) Social Learning Theory. Online: <http://www.learning-theories.com/social-learning-theory-bandura.html>
4. Balsons, M. (1996) Ka izprast klases uzvedību. Lielvārde: Lielvārds.
5. Batņa V. (2011). Pasaule smiltīs. Smilšu spēles terapija. Rīga: Raka.
6. Berkowitz, M. W. (2002) The Science of Character Education. Hoover Press : Damon .
Online: http://media.hoover.org/sites/default/files/documents/0817929622_43.pdf
7. Buss, Arnold (1961). The Psychology of Aggression. New York: Wiley
8. Choudhury S, Blakemore S, Charman T. Social cognitive development during adolescence. Social cognitive and affective neuroscience. 2006
9. Dobash, R. E. & Dobash, R. P. (1984). The nature and antecedents of violent events. British Journal of Criminology
10. Dreimane, I. (2010). Agresija un tās korekcijas iespējas izglītības iestādē. Elektronisks resurss. Pieejams: http://visc.gov.lv/specizglitiba/dokumenti/vpmk_skolotajiem_agresija.pdf
11. Dzintere, D., Stangaine, I. (2005) Rotaļa – bērna dzīvesveids. Rīga : Raka
12. Freids, Z. (1998). Bērnu sit. Rīga: Zvaigzne ABC.
13. Freids, Z. (2007) Ievadlekcijas psihoanalīzē. Rīga: Zvaigzne ABC.
14. Frustrācijas – Agresijas hipotēze (2017). Elektronisks resurss. Pieejams: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.321.3829&rep=rep1&type=pdf> (Skatīts 17.10.17.)
15. Geste A. (2004) Agresija dzīvnieku un cilvēku pasaulē. Psiholoģijas pasaule. 2004. Nr. 7
16. Grych, J. H. & Cardoza-Fernandes, S. (2001). Understanding the impact of interparental conflict on children: the role of social cognitive processes. In J. H. Grych & F. D. Fincham (Eds.), Interparental conflict and child development: theory, research and application. New York: Cambridge University Press
17. Gulāne, V. (2002) Vardarbība ekrānos un agresija. Rīga: Raka.
18. Kalil, A. & Harris, I. (2003). Domestic violence and children's behavior in low-income families. Journal of Emotional Abuse, 3

19. Konstantinova, I. (2011). Kustību priekš dienai. Metodiskais materiāls pirmsskolas izglītības pedagogiem I.Konstantinovas red., Rundale, 2011. Elektronisks resurss: www.rundale.lv/lv/docs/kustibu_prieks_dienai930.pdf (skat. 15.02.2018.)
20. Lieģeniece, D. (1999) Kopveseluma pieeja audzināšanā. Rīga: Raka.
21. Medne, D. (2007) Kā strādāt ar hiperaktīviem bērniem. Rīga: Raka.
22. Nīmante D. (2016) Klasvadība. Rokasgrāmata skolotājiem. Elektronisks resurss. Pieejams: <http://jvg.edu.lv/media/2809/klasvadiba.pdf>
23. Osborn, West, 1979 <https://academic.oup.com/bjc/article-abstract/19/2/120/381611?redirectedFrom=PDF>
24. Par noziedzīgu personību bērnības pagātni (2017). Elektronisks resurss. Pieejams: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/278837/prisoners-childhood-family-backgrounds.pdf (skatīts 17.10.17.)
25. Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca (2000) V. Skujiņas red. Rīga: Zvaigzne ABC.
26. Piažē, Ž. (2001) Bērna intelektuālā attīstība. Rīga: Pētergailis.
27. Psiholoģijas vārdnīca (1999) G. Breslava red. Rīga: Mācību grāmata.
28. Reņģe, V. (1999) Personība un psiholoģiskās teorijas. Rīga: Zvaigzned ABC.
29. Shamir, H., Shudlich, T. D. & Cummings, E. M. (2001). Marital conflict, parenting styles and children's representations of family relationship. Parenting: Science & Practice
30. Spivakovska, A. (1989) Vecāki un bērni. Rīga: Zvaigzne
31. Svence, G. (1999). Attīstības psiholoģija. Rīga: Zvaigzne ABC.
32. Špona, A. (2006) Audzināšanas process teorijā un praksē. Rīga: RaKa.
33. Veics, V. (1998) Uzvedības kultūra saskarsmē. Rīga: RaKa.
34. Vikofs, Dž., Anela, B. (1998) Disciplīna bez uzklīdzieniem un pļaukām. Aizkraukle: Krauklītis.
35. Берковиц Л. (2001) Агрессия: причины, последствия и контроль. – СПб.: Прайм – ЕВРОЗНАК. Электронный ресурс: <https://protivnarko63.ru/data/documents/Leonard-Berkovic.-Agressiya-prichiny-posledstviya-i-kontrol.pdf>
36. Бэрон Р., Ричардсон Д. (1997) Агрессия. Санкт-Петербург, Питер.
37. Выготский Л. (1966) Агрессия и ее роль в психическом развитии ребенка. Москва.
38. Дебора Роберт Б. (1994) Агрессия. Санкт-Петербург: Питер.
39. Лоренц К. (1994). Агрессия. Москва. Электронный ресурс: <http://lib.ru/PSIHO/LORENC/agressiya.txt>
40. Маркушева М. (2013) Нравственное развитие детей дошкольного возраста.
41. Морева, Е. (2008) Детская агрессивность и способы ее преодоления Воспитание школьников. Москва.

42. Мухина, В.С. (1999) Возрастная психология: Феноменология развития, детство, отрочество. - 4-е издание, стереотипичное. Москва: Академия.
43. Подготовительная к школе группа в детском саду (1975) Библиотека воспитателя детского сада; под редакцией М.В. Залужской. - Москва: Просвещение
44. Смирнова Е, Холмогорова В. (2009) Межличностные отношения дошкольников: диагностика, проблемы, коррекция.
45. Фурманов, И.С. (1999) Детская агрессивность. Минск: Академия
46. Хоментаскас Г. (2003) Семья глазами ребёнка. М.: Рипал классик.
47. Эльконин, Д. Б. (2007) Детская психология. Москва: Издательский центр Академия.

PIELIKUMI

Pirmsskolas skolotāju aptaujas anketa

Labdien, esmu Darja Kaiguna un veicu pētījumu par pirmsskolas vecuma bērnu agresijas izpausmēm un to mazināšanas iespējām pirmsskolas pedagoģiskā procesa ietvaros. Lūdzu, atbildēt uz anketā iekļautajiem jautājumiem, izvēloties kādu no piedāvātajiem atbildžu variantiem vai sniegdzot savu atbilžu varuiantu. Visi aptaujas rezultāti tiks izmantoti apkopoytā veidā pētījuma nolūkos.

Paldies!

1. Darba stāžs:

- līdz 1 gadam
- 2-4 gadi
- 5-9 gadi
- 10-19 gadi
- 20 un vairāk gadi

2. Kādā vecuma grupā Jūs strādājat?

- Pirmā jaunākā (1,6-3 gadi)
- Jaunākā (3-4 gadi)
- Vidējā (4-5 gadi)
- Vecākā (5-6 gadi)
- Sagatavošanas (6-7 gadi)

3. Vai bērnu uzvedībā pirmskolā ir vērojamas agresijas pazīmes?

- Nekad
- Reti
- Bieži

4. Kādas ir biežāk novērojamās agresijas izpausmes pirmsskolā (lūdzu, atzīmējiet ne vairāk kā 3 iespējamās izpausmes)

- Savstarpēja kaušanās (fiziska iedarbība uz vienaudzi)
- Apsaukšanās (verbāla agresija)
- Netieša agresija (draudēšana izrēķināties, izdarīt kaut ko sliktu u.tml.)
- Agresija pret rotaļlietām, priekšmetiem (mešana, plēšana, sišana)
- Agresija pret dabas objektiem (koku laušana, lapu plēšana, kukaiņu mīdīšana u.tml.)
- Pretī runāšana pieaugušajam (iespējama arī fiziska agresija)
- Cits (lūdzu, norādiet)

5. Vai Jūsu skatījumā ir iespējams mazināt agresijas izpausmes bērnu uzvedībā mērķtiecīgi organizēta pedagoģiskā procesa ietvaros?
- Jā
 - Nē
 - Daļēji
6. Kādus grupu rotaļspēļu nodarbības veidus izvēlaties bērnu agresīvas uzvedības mazināšanai (lūdzu, atzīmējiet ne vairāk kā 3 visbiežāk izmantotos)?
- Kustību rotaļas
 - Sensorās, ar priekšmetiem
 - Lomu rotaļas, radošās rotaļas
 - Vizuālās mākslas nodarbības (zīmēšana, veidošana)
 - Darbs ar literatūru
 - Problēmsituāciju analīze (sarunas ar bērniem)
 - Rotaļas ar smiltīm
 - Cits, lūdzu norādiet
 - Grupu nodarbības agresijas mazināšanai neizmantoju
7. Kādas biežāk izmantojamās individuālās rotaļnodarbības agresijas mazināšanai jūs izmantojat (lūdzu, atzīmējiet ne vairāk kā 3 visbiežāk izmantotos)?
- Kustību rotaļas
 - Sensorās, ar priekšmetiem
 - Radošās rotaļas
 - Vizuālās mākslas nodarbības (zīmēšana, veidošana)
 - Darbs ar literatūru
 - Problēmsituāciju analīze (sarunas ar bērnu)
 - Rotaļas ar smiltīm
 - Cits, lūdzu norādiet
 - Individuālās nodarbības agresijas mazināšanai neizmantoju

„Diena – nakts“

Rotaļas dalībnieki sadalās divās komandās: viena ir „Diena”, otra- „Nakts”. Tās nostājas viena otrai pretī 3 vai 4 soļu attālumā no sākuma līnijas. Aptuveni 6-7 m no sākuma līnijas ir novilkta nākamās līnijas (uz katru pusi), aiz kurām atrodas „mājas”. Rotaļas vadošais (skolotāja) pārmaiņus izsauc gan dienu, gan nakti. Pēc sauciena „Nakts” visi šīs komandas dalībnieki bēg uz savām mājām, bet pretējās komandas „Diena” dalībnieki viņus ķer (pieskaras ar roku). Pēc skrējiena skaita, cik bērnu noķerts, un tikpat daudz punktu pieskaita attiecīgajai komandai. Visi atgriežas pie sākuma līnijas, un rotaļa turpinās. Rotaļas vadošais vienu komandu var izsaukt vairākas reizes pēc kārtas, bet kopējam reižu skaitam gala rezultātā ir jābūt vienādam. Rotaļu beidzot, saskaita, cik punktu katra komanda ieguvusi, un nosaka uzvarētāju. Rotaļu var sarežģīt, izpildot skrējieni no dažādiem sākuma stāvokļiem: sēdus, sēdus ar sakrustotām kājām, stāja uz ceļgaliem, guļus uz vēdera, guļus uz muguras utt.

„Noķer mani“

Mērķis: attīstīt uzmanību, atmiņu, iegūt iemaņas mest un ķert bumbu.

Materiāls: vidēja lieluma bumba

Instrukcija. Spēlētāji nostājas aplī, spēlētājs centrā. Pametis bumbu uz augšu, viņš nosauc kāda spēlētāja vārdu. Nosauktajam spēlētājam ir jāmēģina noķert bumbu.

Metodiskie norādījumi

- Rotaļas temps ir atkarīgs no spēlētāju skaita.
- Spēlētāji var brīvi pārvietoties pa apli/ telpu

„Atrodi tādu pašu lapu“

Attīstoši uzdevumi – interese pret kokiem, vārdu krājums, uzmanība, komandas darbs.

Pedagogs iepriekš sagatavo koku lapu paraugus – bērza, kļavas, ozola, liepas. Parāda bērniem attēlos kokus un to lapas. Pastaigas laikā pedagogs lūdz bērnus atrast koku vai tādu pašu lapu, ko parāda. Kādi koki visvairāk aug mums apkārtnē? Bērni novēro un meklē kokus, kā arī mātās atpazīt pēc lapām un stumbra. Nodarbības beigās pedagogs pacienā bērnus ar ābolu šķēlēm, pievēršot uzmanību, vai bērns pasaka „paldies”.

„Draudzīgie lācēni“

Bērni soļo izklaidus. Pēc signāla vajag atrast pāri un apkampties.

„Atrodi sev pāri“

Mērķis: attīstīt uzmanību, kustību ātrumu, prasmi reaģēt uz signālu, prasmi izvairīties no šķēršļiem.

Materiāls: tik daudz karodziņu, cik bērnu tajā piedalīsies. Puse karodziņu ir vienā krāsā, pārējie - citā krāsā.

Darbība: Bērni saņem pa vienam karodziņam. Pēc signāla (pēc svilpes, pēc tamburīna piesitiena, pēc vārdiska signāla) bērni skriešus izklīst pa laukumu (telpu). Pēc nākamā signāla bērni, kam ir vienas krāsas karodziņi, atrod sev pāri. Rotaļā jāpiedalās nepāra skaitam bērnu, lai viens no dalībniekiem paliktu bez pāra. Uzrunājot to bērnu, kurš palicis bez pāra, visi rotaļas dalībnieki korī saka:

Jānīt, Jānīt, neguli,

Ātri pāri atrodi!

Pēdējais vārds ir signāls, un bērni skriešus izklīst pa laukumu. Rotaļa sākas no jauna. Pieaugušajam jāraugās, lai bērni skrienot turētu savus karodziņus paceltus gaisā, jo citādi tiem var uzskriet virsū citi rotaļas dalībnieki.

„Spogulis“

Mērķis: attīstīt uzmanību, trenēt prasmi iegaumēt kustību secību.

Instrukcija. Bērni brīvi izvietojas pa laukumu tā, lai varētu redzēt vadītāju, un izpilda šādus uzdevumus:

- Atkārtoti kustības (atsevišķas, kustību sērijas) pēc vadītāja;
- Turpina kustību virknes noteiktā ritmā, piemēram, divi palēcieni, pietupiens;
- Atdarina tā dzīvnieka vai lietas kustības, kuru nosaucis vadītājs

„Aizliegtā krāsa“

Mērķis: kustību reakcijas, uzmanības attīstīšana

Materiāls: 30 – 40 krāsainas no figūras.

Instrukcija. Rotaļu laukumā tiek izmētātas figūras. Vadītājs nosauc krāsu (piemēram, sarkans), pēc signāla bērniem ir jāsavāc pēc iespējas vairāk norādītās krāsas figūru.

Metodiskie norādījumi. Rotaļu laukumam ir jābūt pietiekami lielam, lai nodrošinātu drošību un nepieļautu bērnu saskriešanos, vācot figūras.

„Trīs stihijas“

Mērķis: uzmanības attīstīšana, reakcijas ātruma attīstīšana.

Instrukcija. Bērni stāv pusaplī, skolotājs (vadītājs) nosauc:

„Zeme” – bērni ieņem stāvokli - rokas plati.

„Gaiss” – bērni pilda aplveida kustības ar rokām uz aizmuguri;

„Ūdens” – tiek izpildītas kustības, kas imitē viļņus.

Variants

Laukums tiek sadalīts trīs zonās – ūdens, zeme un gaiss. Vadītājs nosauc priekšmetu, kas attiecas uz konkrēto stihiju, bērni skrien uz attiecīgo zonu. Piemēram, lidmašīna (gaiss), koks (zeme), laiva (ūdens).

Metodiskie norādījumi. Slodze tiek regulēta, nomainot pārvietošanās veidu: skrējieni, soļošana, lēcieni, rāpošana u.c.

„Zaķēn, zaķēn, piesargies“

Attīstoši uzdevumi – empātija, uzvedība, veiklība. Rotaļas dalībnieki nostājās aplītī, „zaķis” stāv aplītī iekšā, „vilks” – ārpusē.

Dzied dziesmu un rāda kustības:

„Zaķēn, zaķēn, piesargies, kad pa mežu draiskojies – Bērni rāda ar rādītājpirkstu „zaķim”. 2 reizes

Jo tas vilks tāds liels, liels, liels – *rokas augšā*

Bet tu pats tāds mazs, mazs, mazs – *rokas pie zemes 2 reizes*

Zaķēn, zaķēn ātri mūs, vilks jau skrien un nikni rūc – bērni sit plaukstas, „zaķis” bēg prom no „vilka”, „vilks” ķer „zaķi”. – 2 reizes

Rotaļu izspēlē 3 reizes.

Pēc rotaļas pedagogs pacienā bērnus ar burkānu šķēlītēm, sakot vārdu „lūdzu”, un pievērš uzmanību, vai bērni pasaka vārdu „paldies”.